

Batasunaren bidea urratzen. Txillardegiren eragintza praktikoa

Joan Mari Torrealdai

Soziologian doktorea eta Kazetaritzan lizentziaduna

Sarrera

Aurten 50 urte *Baionako erabakiak* proposatu zirela. Txillardegi dela horien egilea ez du inork zalantzan jartzen.

Abagunea baliatuz, Txillardegik batasunaren prozesuaren aldi erabakitzaile horretan egin duen lana agertu nahi dugu, gaingiroki bada ere.

Txillardegi eta euskara batua, euskara batua eta Txillardegi, zilbor-hestez nola, elkarri lotu-lotuak daude. Elkarrengandik bereiz, ezin dira ulertu ez bata eta ez bestea.

Ibilbide horretan ez dugu hemen zati bat baizik hartzen, XX. mendeko bi hamarkada, 50ekoa eta 60koa.

Lehen hamarkadan, Txillardegiren jardunak ekintzatik baino gehiago du proposamenetik. Bigarrenean, aldiz, ekimenek markatzen dituzte mugarriak. Baina batean eta bestean agertzen den Txillardegik harritu egingo du bat baino gehiago. Txillardegi ez da teoria handi-mandietan galtzen, kontrara baizik: oso da pragmatikoa, zehatza, proposatzailea, eragilea, eta bestetik nekaezina, amore ematen ez duena. Maiz irakurriko dizkiogu holakoak: gure esku dagoena egin behar dugu, ameskeriak utikan... Hain zuzen ere, jarrera proposatzaile positiboa eskas zen bi hamarkadetan: lehenean, ustezko

azterketa amaigabe eta alferrikakoetan galdurik ikusten zuen euskaltzalea; eta bigarrenean, maximalismo eta azkarkeria gehiegizko arriskuak ikusten zituen inguru hurbilean. Txillardegi batasunzalearentzat, egiteak du munta, ez solasak.

50eko hamarkadari dagokionez, hari gidaria Txillardegiri berari hartu diogu: *Euskararen aldeko borrokan. Euskalgintza eta euskalaritzako idazlan hautatuak, 1956-1983* (Elkar, 2004) libururako idazlanak berak aukeratu zituen. Hamarkada horretarako hiru bereizi zituen: ‘Ez bat eta ez beste’, ‘Karta idigia’, biak 1956koak; eta 1958ko ‘Batasunaren bidea’.

Artikulu horietaz baliatzen gara, edukiak aztertzeko ez eze, euskalgintza zaharraren kezka eta arrangurak ezagutzeko. Eta ez hori bakarrik, baizik eta batez ere, sortzeaz edo sortzen ari zen euskalgintza berriaren zirrikituak ezagutzeko, hala nola, terminologia kulturalaren planteamendua, kultur hizkuntzaren aldarrikapena, euskara osatu, berritu eta modernizatu beharra.

Txillardegi ez da ez lehena ez bakarra borroka horretan. Horregatik aipatzekoak dira sarri edo beti kezka partekatuak dituzten Krutwig baten edo Villasante baten lanak, esate baterako. Ideia eta kezka berak sarri gurutzatzen dira euskaltzale horien lanetan.

Bigarren zatiko gidoia, orobat, 60ko hamarkadako ekimeneen zerrendatzetik jaso dut. Hasteko, Txillardegik Euskaltzaindian egin zuen sartu-irtena: euskaltzain urgazle izendatu zuten, eta geroxeago ‘Euskaltzaindiaren Laguntzailleak’ izeneko proiektuan sartu zen buru-belarri, baina laster eman zuen baja, Euskaltzaindiak batasunarekiko zuen epelkeria salatuz. Euskaltzainditik aparte ekin zion lanari, sekula ez kontra. Protagonismo osoa izan zuen Baionako Biltzarrean, hango proposamenen aita baita bera. Aurten 50 urte.

Ondoko biltzarretan ere bere aletxo utzi zuen, Ermuan, hasteko, eta geroxeago Arantzazuko Biltzarrean. Dimisioa aurkeztu eta urte gutxira Euskaltzaindiari men egiteko eskatzen die Ermuan eta Arantzazun bildutako biltzarkideei, idazle eta irakasleei. Aldaketa ikusi du Euskaltzaindian, eta Mitxelenaren gidaritzaz, horra konfiantzarako zioak.

Euskaltzaindia beharrezkoa da, baina ez nahikoa. Erakundearen inplikazioaz gainera, herri mugimenduaren parte hartzea ere ezinbestekotzat du. Horrek eramaten du Baionako Euskal Idazkaritza edo Euskal Idazleen Elkarte bultzatzera, esate baterako; edo aldizkarien jarrera proaktiboa exijitzera.

Zein da Txillardegiren lekua batasungintzan? Jakina da holakoetan zer gertatu ohi den: arrakastak guraso ugari ditu, eta porrotak bakarra.

Batasunaren prozesuak eragile ugari izan ditu, egia da, batzuk izen propioarekin noski; baina ez da ahaztu behar neurri handi batean lan kolektiboa izan zela, kolektiboa eta soziala. Filologo eta hizkuntzalariek ez dute esku hartzen lehen orduan, nahikoa berandu baizik. Koldo Mitxelena katedratikoak ireki zuen Arantzazuko Biltzarrean, 1968an, etapa berri bat. Hortik aurrera, Euskaltzaindiak eman zion babes instituzionala; baina babes sozialak ez du sekula huts egin, eta horri esker egin du aurrera, nire ustetan.

Inork gutxik ukatuko du Txillardegiren protagonismoa. Testigantza batzuen berri emango dut segidan:

- Jean Louis Davantek (2012) honela banatzen ditu Txillardegiren eta Mitxelenaren eginkizunak: «Txillardegi euskara batuaren aita dugu, gero Mitxelena gozaita, eguzaita, aita pontekoa izango bazen ere».

- Xabier Kintanak: «Euskara batuan bi apostolu egon ziren, eta ebanjelista bat. Apostolu bat prosan izan zen Txillardegi, beste apostolua poesian izan zen Aresti, eta Mitxelena izan zen ebanjelista» (Astiz 2014, 2014-10-01).

- Gotzon Aurrekoetxeak, Donostiako Koldo Mitxelena Kulturuneko aretoan eman zuen hitzaldian (2004-10-05), euskara batuaren aitatzat hartzen du Txillardegi:

Txillardegi dugu nire ustez euskararen normatibitate edo arauzteaz gehien arduratu den edo gehien idatzi duen hizkuntzalaria: euskara batuaren beharra inork baino ozenago eta lau haizetara aldarrikatu du; euskara batuaren eragile, teorizatzaile, txostengile, gidatzaile, hedatzaile eta defendatzaile handienetakoa dela esaten badugu (eta gauza asko esaten dugu) ez dugula huts handiegirik egiten esan daiteke.

Hitzaldiaren ondorioak hirutan laburbiltzen ditu: a) «Txillardegi da euskara batua abian jartzeko ahalegin gehien egin duen euskaltzalea»; b) «Txillardegi da euskara batuaren aldeko ekimen luzeena egin duena»; c) «Txillardegik ekoiztu duen guztia ikusiz gero euskara batuaren aitzindaria izateaz gain aita dela esan daitekeela uste dut».

Txillardegik berak ez du bere burua aitzindaritzat hartzen, ez bera eta ez Mitxelena. Krutwigi aitortzen dio ohore hori:

Auzi horretan Krutwig zen benetako profeta eta ez Mitxelena [...] 1950eko hamarkadaren hasiera horretan tema bat zuen etengabe errepikatua. Gure hizkuntzak derrigorrezkoa duela esaten zuen gaurkotzea eta batzea. Euskalkikeria eta dialektalismo guztien kontra zegoen erabat. Euskara europartu, batu eta 'desbase-rritartu' egin behar zela esaten zuen. Bestela, gureak egingo zuela (Agirre 1996, 47).

Ez da dudarik Krutwigen aitzindaritzaz.

Gauza jakina da, bestalde, Krutwigek ez zuela gogoko Euskaltzaindiak hautatu zuen hizkuntz eredua. Berak lapurtera klasikoa proposatu eta praktikatzen zuen. Gogoan dut 1978an Euskaltzaindiak Bergaran antolatu zuen biltzarrean nola komentatu zidan, mespretxuz, indarrean zegoen eredua 'txillardegikera' zela, ez euskara batua.

Krutwigen ikuspegian ez da ohorea, gurean bai, ordea.

1950eko hamarkadan bidea urratzen

Sarrera

Euskararen aldeko borrokan liburuan autoreak berak 50eko hamarkadako hiru saio aukeratzen ditu, bi 1956koak eta hirugarrena 1958koa.

- 'Ez bat eta ez beste' (Txillardegi 1956a).
- 'Karta idigia', 1956an Arantzazura Euskaltzaleen Biltzarrean bidalitako komunikazioa (Txillardegi 1956b).
- 'Batasunaren bidea', 1958an Bilbon Euskaltzaleen Biltzarrean irakurritako txostena (Txillardegi 1959).

Hirurak unibertso berean kokatzen dira, ildo nagusi batzuk lantzen dituzte, modu progresiboan hori bai, eta batez ere hirugarrena besteen aldean sakona eta landua da.

Txillardegik jorratzen dituen gaiak arakatuko ditugu, gaingiroki noski.

Euskaltzaletasun zaharraren kritika gupidagabea

Hainbat kontzeptu edo akats hiruretan errepikatzen eta azpimarratzen dira.

Euskaltzaindiak antolaturiko lehen biltzar nagusira bidaltzen duen komunikazioak bata bestearen jarraian zerrendatzen ditu garaiko euskaltzaleen akatsak: norberekeriak, bigunkeria, amateurismoa, eragozpenen aurrean ametsetara jotzea, anarkia, pertsonakeria, euskaltzaletasuna bizitza erreetik kanpo mantentzea, gutxietsi mina, zintzotasunik eza, asmo gehiegi eta egite gutxi edo proiektuen itsasoan murgiltzea egiteak gauzatu partez.

Horrela epaitzen du praktikotasunaren eskasia, akats nagusi gisa:

Euskaltzaleren ezpalekoak biguñak oi gera, antziñakoiak; aisago jartzen ditugu begiak atzoan biarrean baño; aula maiteago dugu sendoa baño, ta ezertarako balio ez duena naiago onurakorra baño. Itz batez esateko espiritu praktikurik ez dugu.

Onengaitik, euskeraren bearrak jakin eta gure 'akatsa' ezagutu ta gero, arreta aundiagoa jarri bearko genuke aurrerakoan egin-kizun praktikuak asmatzen, guztiz bearrezkoa bai-da au euskera-ren salbaziorako ('Karta idigia', 249).

Bilboko Euskaltzaleen Biltzarrean 1958an irakurri zuen txostenean, anarkia jotzen du akatsetan nagusi, hain zuzen ere horixe baita batasunaren etsai nagusia:

Eta ez esan gure arteko istillu auek baño gogorragorik ere badugula. Guziok dakigu gure etsaiak zein diran. Baña geure arteko batasuna lortzen ez ba dugu, etsairik izan edo ez izan, kalte besterik ez diogu geronek emango gure euskera aulduari, eta alpe-rrik izango da gure etsaiak aipatzea. Esaera zaharrak ez digu esa-

ten: «etsaiak erasotzen dituzten erreñuak oro, desegiñak izango dira»; ondorengo au baizik: «beren buruaren aurka zatitutako erreñuak oro, desegiñak izango dira». Eta auxe bai egia: gaixtoa-go da geronen anarkia, segurik, gure etsaiak baño. Euskaldunak galdu ba gera, geure anarkiarentatik galdu gera batipat, geure burua defenditzeko ere ezpaikera bat.

Beraz geure batasunetik asi bear ('Batasunaren bidea', 151).

Anarkiaren baitan kokatzen du lehen ilaran garbizalekeria, bere sasiteoria guztiekin.

Euskaltzaletasun zaharrean aurrera egiteko indar eta bondate gutxi ikusten du, batere ez ez esatearren. Beti daude salbuespenak, bereziki Krutwig eta Villasante hasiera batean.

Orekaren bila: euskara jatorra eta bizia

Euskara biziaren gaia, soluzioa ez eze, kezka-iturri handia da Txillardegirentzat. Hiru artikuluetan agertzen da gaia, indar gehiago edo gutxiagoz: *Egan*-en argitaratu zuenaren izenburu eta lelo nagusia «ez bat eta ez beste» da; 'Karta idigia'-n ere euskaltzaleak euskaltzale izan ordez garbizale ala mordoilozale direla kritikatzten du: «bata garbizale, bestea mordollozale, inor ez 'euskal'-zale» (247. or.).

Garbizaleen jarrera nagusia aranazaleena da. Horiek euskara ikasi ordez asmatu egiten dute, asmatu, eta horrela euskara bizitik guztiz urrundu. Etimologi arrazakeria maite dute, eta euskararen bizitza eta etorkizuna elikatzea eragozteak dakar horrek. Batez ere etorkizuna eragozteak da larriena:

Bide ortatik garbizaleak ekarri diguten kaltea, ezin neur ditekete. Zeren bizi diran sorkari guziak jan egiten duten, eta izkuntzak ere berdin. Euskerari itz arrotzak artzen debekatzea, beraz, euskerari elikatzen debekatzea da; ots, goseak illeraztea. Alimaliak jatea normala duten bezelaxe, itz arrotzak euskeraratzea ere normala dugu: bizi diran izkuntza guziak egiten dute, eta euskerak ere orixe egin bear du, lasai, batere bildurrik eta lotsarik gabe; eta izkuntzaren sustraira begiratu, eta ez azalari ('Batasunaren bidea', 158).

'Karta idigia'-n esango du: «Euskera garbia etzaigu ajolik, bizia baizik. Izkuntza bizietan ez dago garbikeririk» (247. or.).

Garbizalekeriaren alternatiba ez da mordoilokeria, ordea. Beste muturreko joera horrek herria aipatzen du autoritate gisa: herriak esaten du, eta kito. Eta zirrikitu horretatik zabarkeriak eta erdarakadak erruz sartzen dira, uholdeen pare. Korronte horri Villasantek 'popularismo' deitzen dio, gero ikusiko dugunez.

Erdibidea Txillardegik euskara bizitik ikusten du: «etimolojiak utzi, itzen arrazari ta etorkiari ez begiratu, ta

bakar-bakarrik itz oriek euskera jatorrean bizitza izan ote dutenentz ikusi. Ortaz gañera, gaur bertan baldin ba dute ere, obe. Ots: euskera biziak beretu dituen itzak diran edo ez diran jakin» ('Ez bat eta ez beste', 48).

Hor datoz Txillardegiren kezkak: euskara bizia, euskara jatorra, zein da, non aurkitu? Aspaldiko euskal liburuak idatzi zituztenak guk baino hizkuntza biziagoa zuten, baina autore zahar askorengan erdarakadak eta zabarkeriak ez dira falta. Bestetik, «euskera bizi-bizia arkitzea ez da gaur oso normala» ('Batasunaren bidea', 154). Bestalde: «Gaurko euskerak ez du giarrik, eskualde batzutako baserrietan ezpada» ('Ez bat eta ez beste', 46). Euskararen beheraldia ez da soilki hiztunak galtzea, baita ere euskara bera ahuldu, xaretu egin dela.

Usadioaren irizpidea ere, bera bakarrik, ez da erabakigarria. «Izkuntza baten usadioa da azken erabakitzailea [...] Alere, erabiltzen dan guzia ez da jatorra» ('Batasunaren bidea', 153).

Jatortasunean eta usadioan halako mailaketa bat egiten du (*ibid.*, 156):

1. Esaera bat edo hitz bat euskalki *guzietan* esaten baldin bada, eta betidanik gainera.
2. Esaera bat edo hitz bat gaurko euskalki *gehienetan* erabiltzen baldin bada.
3. Gaur toki gutxitan esaten den zerbait, baina lehen zabalduagoa izan zena.

'Karta idigian'-n esango du: «Euskera garbia etzaigu ajolik, bizia baizik. Izkuntza bizieta ez dago garbikeririk»

Irizpideak markatze horretan, zehaztasunetan sartuta, halako batean, Txillardegik kontraesanetan ikusten du bere burua. Kaleari baserria hobesten dio, gaurko gizarteari industria, immigrazio eta komunikabide aurreko gizartea, Gipuzkoa eta Bizkaian baino hobeto mantentzen da euskararen «berezitasuna eta jenioa» ekialdeko euskalkietan. Bai, baina euskara modernoa, osatua, batua, nahi den bezala izendatu, zein irizpidez diseinatu behar da? Non dago hiztun komunitate aktiboa? Jatortasunaren irizpideari irizpide praktikoa erantsi behar zaio: arkaismorik ez, hiztunengandik hurbil, kultur terminologia eta hitz teknikoak erdaretatik jasoz erabaki behar dela badaki, badakienez. Mitxelenaren alderaketa berak aipatua du: Xenpelar eta Mitxelena biak errenteriarrak dira, Xenpelarren euskara jatorragoa da baina Mitxelenarena egokiagoa egungo pleguetarako. Horrela orekatzen du Txillardegik, gero, batasunerako aukeratzen duen hizkuntz eredua, jatortasunarekin praktikotasuna uztartuz.

Hitzen kontuan –dio 1958ko txostenean–:

Orain arte auxe izan dut legetzat: usadioari heldu, eta deus ere asmatu ez. Eta aurrera.

Orain ez da ori aski. Ezen, itz berri bear dugu, anitz gañera. Euskera, bere ortan, ez da gai, ez da gauza, gaurko munduan barrena mintzabide izateko. Gaitu egin bear da, osatu, apaindu, zorroztu ('Batasunaren bidea', 163).

Mutur bakoitza bere logikan hartuta (garbizalekeria eta mordoilokeria), nahiz eta arrazoi desberdinengatik, bi-biek ukatzen dute kultur terminologia. Azken batean, mordoilokeria ez da euskara gordina eta zabarra soilik, baizik eta baita kultura mota bati, kultura maila bati lotua, finkatu eta arautu gabea, tokian tokikoa, lokalismoz betea ere.

Garbizale/mordoiloizale bitasunak tranpa du azpian. Edo hobe, barruan joko desberdinak daude. Garbizaleak jatorriz eta politikoki aranazaleak dira. Baina horren ondoan sortzen da gero Lizardi, *Euzko-Gogoa* eta Orixe, Zaitegi eta inguruko enjoiak, 50eko hamarkadatik hasita arrakastatsua: horiek ez dute hizkuntza aranistek bezala 'desegiten', baizik eta euskarari

berari ateratzen diote zuku guztia, hortik landa doana arbuia-tuz, beste hizkuntzetatik jasoriko kultur terminologia aintzat hartu gabe. Txillardegi saiatu da joera horren mugak azaltzen.

Garbizaleek beren ereduko ez zen guztia mordoilotzat jo ohi zuten. Zer da mordoilo, ordea? Villasantek dikotomia hori gainditu nahi du. ‘Purismoa’ eta ‘popularismoa’ kontra-jartzen ditu Villasantek, hau da, garbizalekeria bi bertsioetan nahi bada (Arana-Orixe), eta, bestetik, popularismoa, hots, herria hartzea maisutzat, kultura jaso gabeko herria, edo, hobe, ‘erria’, hots, baserria. Bestela esan, eredu ez den eredu horrek nola balio lezake euskara gaurkotzeko, hizkuntza moderno bilakatzeko, baserrian barik kalean bizi den pertsona ikasiarentzat nola izan liteke baliagarri? Joera horrek ere, bistan da, kultur terminologiari uko egiten dio. Kultura jasoas erdarentzat gelditzen da, eta kito.

Euskara, zernahitarako

Euskerak ezertarako balio ez duela ainbestetan entzunik, konplejua jarri zaigu. Edozein gauzatarako gai dela adierazi nai dugu, eta asieran beiak eta baserriak ba-ziran euskeraren gai bakarra, Mekanika Ondulatoria ta Filosofia’ren aldera jo dugu gaur (‘Karta idigia’, 247).

Alegia, gutxietsi mina gainditu eta ‘desbaserritartu’ egin behar da, eta kultura modernoa eskuratu behar du euskarak.

Gutxiespen konplexuak sekulako kaltea egin du. Neurri handi batean politika frankistak eragina izan da, eta euskaldun askok barneratua. Frankismoak, jakina da, erauzi egin zuen euskara bizitza publikotik eta etxe barnera eta euskal zokoetara bidali. Kultura gabekoentzat onartu ohi zen euskaraz predikatzea, euskal liburuak argitara ematea... Eta, gainera, zentsuraren bidez sortzaile eta idazleen lanak ere mugatu egin zituen eremu jakin batzuetara: kristau dotrina eta herri literatura ia eskusiboki hasieran, eta gero emeki-emeki ireki zuten eskua. Zentsura bikoitza izan zuen euskarak: gaiari zegokiona eta hizkuntzari berari zegokiona. Azken batean,

Euskara desbaserritartu egin behar zela esan ohi zuen Krutwigek, kultura jasoaren maila bereganatu behar zuela

bai irakurleak eta bai idazleak diglosiaren baitan bizitzera ohitu ziren, hainbat kasutan.

Euskara desbaserritartu egin behar zela esan ohi zuen Krutwigek, kultura jasoaren maila bereganatu behar zuela, naturaltasunez. Baserriarekin euskara identifikatzea bera zen, baita ere, gutxietsi minaren arrazoia. Puntu

hori asko garatu du Villasantek urte horietan: euskara ez da baserritarrena, euskaldun guztiona baizik. Gero ikusiko dugu.

Hitz zaharrak eta ideia berriak

‘Mekanika Ondulatoria’ eta ‘Filosofia’ euskaraz lantzeko, hau da, euskara kultur hizkuntza bilakatzeko, hitz zaharrak ditugu eta berriak behar ditugu. Nola egiten da bide hori, daukagunetik ez daukagunera? Horri erantzun nahi dio Txillardegik.

Hasteko eta behin, garbizalekeriak ez du balio: «Ideia zaharrak, ots, euskaldunak mendeetan zear erabilli dituztenak, itz egokiak dituzte, eta emen ez dago *ezer* asmatu beharrik. ‘Barkatu’, ‘arima’, ‘pekatu’, eta olakoak, latiñetik datozela bide, euskeratik kendu nai izatea, zorakeria bat izan da. Euskerarik bizienean eta jatorrenean oietzek erabilli dituzte beti euskaldunak. Baserriko tresnak, abereak, landareak, arrantzaleen gauzak, erlijioaren gora beherak, burniari buruzko xehetasun asko, errotak, eta abar, itz egokiak dituzte aspaldi danik. Alde ontan beraz *ez* da *ezer* asmatu bearrik. Ikasi egin bear da bakarrik, beti ere ikasi (‘Batasunaren bidea’, 163).

Idea berriak adierazteko, hitzek irizpide bat behar dute: egokitasuna.

Euskerak noizpait guk opa diogun malla eta kategoria ingura ba leza, bide ontatik lor lezake: egokitasunean aurrera. Erderaz, ‘propiedad del lenguaje’. Ideiak adierazteko tresnak dira itzak. Beraz, zorrotzago jakin danok itzen adiera, baliosago ere izkuntza (*ibid.*, 163).

Hiru bide ikusten ditu Txillardegik ideia berriak azaltzeko. Bi Orixerenak dira, eta ez guztiz seguruak (*ibid.*, 163-164):

1. Antziñako itzak aztertu, eta adiera berri eman. *Ildo*, esate baterako ('surco' erderaz) 'estilo' biurtu nai du Orixek. Batzutan, eta Orixen ontan oso trebea izan da, oso gutxi bortxatuz aberas ditek euskara. Baña au ezin ditek ar bide nagusizat. *Ildo* 'estilo' uler ditek agian; baña beste askotan ez da ori gertatzen, eta egokitasuna gal ditek bereala bide labain eta sujetibo ortatik abiatu ezker.

2. Euskal itzez eta sufjoez baliaturik, itz berriak eratu, euskeraren sena aldrebestu gabe. Auxe izan da ere Orixen beste bide bat, eta bestea baño seguragoa iruditzen zait, euskeratik beretik irten gabe, itz asko sor ditek. Baña sortutako itz oiek adiera edo sentidu berezirik ez ba dute, eta geienak onartuta, ez dugu ezer aurreratu. Ideiak zorrozki eta zeatz azaltzeko tresna ez ba dira itzak, ez dira deus. 'Igarobide', gonbazio baterako, ez da, nereki-ko, 'método de paso' besterik. Ez da 'pasaporte' bakarrik; berdin uler ditek, nik uste 'zubi', 'zulo', edo beste zenbait gauza, toki batetik bestera pasatzeko bide bat ba dira.

Enago, bada, euskera beretik itz berriak sortzeko joeraren kontra. Alde nago. Baña auxe dakusat baldintzatzat: moldatutako itzak garbi, eta zalantzarik gabe, ideia zorrozki adierazten ez ba du, itz orrek ez duela nahasteko baño balio.

3. Erderatiko itzak. Ona beste bide bat; eta, egia esan, iruetan segurena. Zer ajola guri itz kultoen jatorria? Aita Villasante'ren itzak berriz aipatuz «bada gauza bat gure euskaltzaleak agi denez jakin nai ez dutena: izkuntza landu baten iztegian, gazte-leran adibidez, badirela maillak, jeologiak lur-rean arkitzen dituen lur-mailla oien iduriko. Azpi-azpiko maillan dira gazte-ler jatorren itzak, Gaztelako erriarenak; baiña oien gainetik eldu dira gain-maillak, gizon eskolatuek kultur-bidez (por vía culta) sartu dituztenak, eta oiek maizenik griego eta latinetik artuak izan dira». Zergatik ez euskeraren iztegian?

Ni, beintzat, onen alde nago zearo. Nere ustez, euskera utsez ideia bat zeatz adieraz ezin ditekanean, erderara jo bear da batiere bildurrik gabe.

'Euskaltzaindiaren agiria euskal itzei buruz'

1959ko apirilaren 2an Euskaltzaindiak onartutako agiri hori 1958ko bilera irekian aurkeztu zuen Mitxelena.

Gaurko egunean agiri horren garrantziari antzemateak lanak ditu, baina orduan euskara eta modernotasuna uztartzeko bidean urrats kualitatibo garrantzitsuak izan zen, aipatu

dugun dikotomia eta polemika sutsua gainditzeko modua. Euskara batuaren planteamendua zuzenean jorrazteko traba nagusia gertatu zen kultura modernora euskara bideratzeko bidea ixten zuen garbizalekeria.

Azal dezagun edukia labur-labur (Euskaltzaindia 1959):

Oiñarri legea

Iztegi-saillean ezta bidezko itz asmatuetara jotzea ezin bestez baizik [...] Gramatikaren barrutian, ordea, ezta sekula zillegi asmatzen ibiltzea edo izkuntza aldatu nai izatea.

Euskal-itzak zein diran jakiteko bidea

[...] Euskal-itzak dira euskera bizian sustraituak daudenak [...] Sustrai aundiko itzak, bada, euskal-itzak dira, naiz eta erderatik etorri [...] Euskal-itzak dira, bada, erderatikakoak izanarren. Itz oiek eskubide osoz erabili ditezke, eta oien lekuan erabiltzeko asmatu diran itz berriak eztira geienetan euskal-itzak eta eztute haiek ainbat eskubide erabiliak izateko.

Euskal hitz jatorren zerrenda dator ondoren, erdaratika-koak izan arren etxeko bihurtuak (hala nola: *abendua, aingeru, alkate, bake, gorputz, joku, kolore, pentsamendu, zapata*).

Euskaltzaindiak, bada, itz auek eta antzekoak diran beste asko, eskubide osoz erabili ditezkeala erabagitzen du, euskaldunak, jatorrak eta garbiak diralako. Eta idazle ta izlariei erabili ditzate-
la eskatzen die, itz asmatuetara jo gabe.

Berebat, izkuntza berezien gaiñetik zabaldurik dauden kultura eta zivilizaziozko itzak ontzat artzea eta erabiltzea Euskaltzaindiak begi onez ikusten du. Adibidez: *politika, teknika, literatura, liturgia, metro, kilometro*, ta abar.

Sutan jarri zituen erabakiak euskaltzale klasikoko kide as-ko. Aranistak hasteko, baina horiek presentzia gutxi zuten euskalgintzan, literaturan, desterruan baitzeuden horieta-ko asko. Euskalgintza klasikoaren ordezkariak orain Orixe, Zaitegi, *Euzko-Gogoa* eta beste dira. Ongi ulertu zuten euskalgintzaren bide berria beste nonbaitetik abiatu behar zela, kanpoko terminologiari uko egin gabe. Txillardegik zioena: ideia berriari hitz berria.

Kultura euskaraz lantzeko ateak zabalik utzi zituen Euskaltzaindiaren agiriak, kultur terminologia guztiz onartu zuelako.

Aranaren eredu linguistikoa akademikoki 1959an hiltzen dela esan dezakegu, hain zuzen ere jeltzalea zen Mitxelena-ren txostena Euskaltzaindiak onartuz.

Euskara, kultur hizkuntza?

Ematen du gerraurreko belaunaldiak 50eko hamarraldian ez duela oso argi euskara kultur hizkuntza izan daitekeen ala ez, izan behar duen ala ez. Alegia, 'Mekanika Ondulatoria' euskaraz landu behar den ala beste hizkuntzetan erabiltzeko utzi, gai guztietan euskara garatu ala esparru aukeratu batzuetan bakarrik.

Belaunaldi berriak, gerraostekoak, ez du dudarik: kulturak salbatuko du euskara.

Ohar gisa esan dezagun: ematen du horrek euskara batuarekin ez duela zer ikusirik, baina ez da horrela. Lehenean

ezekkoan daudenak, gerokoan ere berdin. Alor eta esparru guztiak euskaraz nahi dituztenek, euskara zernahitarako, mintzabide izateko, komunikazio tresna izateko, gizarte modernoan bizitzeko nahi dutenek, horiek euskara batuaren hautua egingo dute gero. Besteek ez.

Euskara kultur hizkuntza bihurtzeko trabak zein diren, eta zergatik, ondo antzematen da ondoko pasarteetan.

Garaiz aurreko bi aipamen ere aukeratu ditut, diglosia egonkortzeko bidean garrantzi bereziki handia izan zutelako euskaltzaleen artean; horien artean dago Menéndez Pidal, behin eta berriz Txillardegik bere idatzietan salatu izan duena:

1. Ramón Menendez Pidal (1921):

Figurémonos que [...] las nuevas generaciones del pueblo vasco llegaran a aprender la lengua artificiosa unificada. Pues la Academia [...] habría quitado a la lengua la mayor parte de su

Alor eta esparru guztiak euskaraz nahi dituztenek, euskara zernahitarako, gizarte modernoan bizitzeko nahi dutenek euskara batuaren hautua egingo dute gero. Besteek ez

valor y de su autoridad histórica; habría matado a los venerables dialectos [...] y los habría sacrificado en aras de un producto nuevo, desprovisto de interés arqueológico y sin utilidad alguna para la cultura humana, hecho sólo por el pueril interés de poder decir en una lengua exótica lo que muy bien puede decirse en cualquiera de las dos grandiosas lenguas culturales del extremo occidental de Europa (Menéndez Pidal 1921, 31-32).

2. Justo Mokoroa Ibar:

• 1935:

Y admitido como incuestionable, que, por un lado, *no hace falta*, y por otro, *tampoco es posible* hic et nunc escribir de todo en euskera; tengamos la franqueza y el valor de reconocer –prácticamente– que es un deber de patriotismo *aplazar y aun suspender el cultivo de nuestra lengua en ciertos ramos del saber*, y dirigir en cambio toda la preocupación al fomento de su uso vivo (Mokoroa 1935, 152).

• 1956: Arantzazuko Biltzarrean, erdaraz aurkeztu zuen txostenean, euskararen kultur garapenari ekin ordez «operación de salvamento indirecto» aurkeztu zuen, une horretan desiragarri eta posible bakartzat emanda. Bestela esan, euskalgintzak egin behar duena euskararen inbentario erraldoi bat da, hiztegia, lokuzioak, folklorea, literatur ekoizpena bildu eta honela sistematizatuz: *léxico, diccionario de locuciones, repertorio de canciones y folklore, archivo literario*.

3. L.A. sigletan ezkutuan gelditu zaigun euskaltzaleak diglosia aldarrikatzen du bere modura:

Ezin jarri dezakegu [euskara] español, prantzes, ingles eta beste erdera indartsuen mallan. Etxe lanetarako gai da ordea ta laguntza ta itzal aundia eman dezake oraindik urtetan eta urtetan Euskal-Erriari...

Aiton batek illobak bezala, gure semeak euskaltasunean azi lezazke; ta gure sinismen, oitura, jolas, dantza ta euskal gogoaren zaindari bikaiña izan diteke. Onek euskeraz Fisika, Kimika ta Matematikak irakastea baiño geiago balio du. Gai oiek eta beste goi jakituria erderari utzita ere euskerari gelditzen zaio bazter polita: etxe-barrengo, erri artekoa, Errelijioaren magal gozoa.

Orregatik Euskal Akademi-Euskalzaindi edo ta euskeraren zaingoa ertzen dutenek zur joka dezatela. Amets zoruak utzi ta

euskal gai ontan programa txiki, oso txiki, errez, eta errikoia artu bear da. Bestela gurasoak, eta abertzale izenekoak gañera, izango lirake bizkar emango liotekenak (L.A. 1949, 26-27).

4. *Aspaldiko* bezala sinatzen duena ez da edozein, Antonio Maria Labaien euskaltzain osoa da:

Landuzale berri batzuek ba-ditugu aurrerantzean euskera areago eraman nai dutenak: Philosophia Naturalis, Bacon, Newton eta Einsteinen eremuetara. Ez dago gaizki ametsa. Nik uste, ordea, ez ote dan oraingoz urrutitxo joatea. Teoloji goitar, Kimika ta antzekoak ikasteko beti jo bearco dugu erderara. Gure indar eta almenak neurtu gabe geiegi eskatzea kaltegarri litzaiguke agian. Apaltxo iraungo baġenu ere pozik. Gure literatura 'quadrivium' otan sartuko nuke: 1) Kristau-ikasbide ta erlisioa. 2) Erri-Jakintza (ipui, kanta, komeri, bertso ta ele-berri). 3) Gauzen ikaskizunak. 4) Szientzi Matematikaren apur eta oñarriak, astapenak alegia (*Aspaldiko* 1954, 155).

5. Nikolas Ormaetxea *Orix*e (1959):

Ba-du euskerak bere edertasuna non agertu: ele-eder edo literaturan, izate-gaietan edo metapisikan, eder-legeetan edo estetikan, izkeran edo gramatikan. Utzi detzagun kimika ta olakoak, oriek ez baitira giza-izkuntza yatorra. Oriek ez dute batere edertu iñongo izkuntzarik. Itsusitu bai gogotik [...] Ortara ezker, iakingai oriek erabilli detzagun beste edozein izkuntzetan (*Orix*e 1959, 92).

Harrigarri egingo zaio askori Orixeren ikuspuntua; euskararen mundua eta gainerako hizkuntzetakoa bitan bereizten ditu: lau alor gordetzen ditu euskararentzat (literatura, metafisika, estetika eta gramatika). Kimikak eta horrelakoek euskara «itsusitu» (*sic*) egiten dute.

Bistan da, Txillardegiren 'Mekanika Ondulatoriak' euskaraz ez du lekurik Orixeren unibertsoan.

Batasunaren bidearen proposamena Bilbon (1958)

1958ko abenduan egin zen, Arantzazukotik bi urtera, Bilbon Euskaltzaleen Biltzarra. Txillardegik 'Batasunaren bidea' txostenen aurkeztu zuen bertan. Bileraren gai nagusia lexikografia,

lexikologia zen, euskaltzaleen arteko liskar gune nagusia; izan ere, biltzar horretan aurkeztu zuen Mitxelenak bere proposamena, hurrengo urtean Euskaltzaindiak onartuko zuena.

Lexikoaren gaiari ere heltzen dio Txillardegik bere txostenean, baina urrats bat gehiago egin eta batasun eredu zehatz bat aurkezten du. Euskaltzaleak hitz jatorren inguruan zebiltzan bitartean, Txillardegik hitzen jatortasunetik euskararen batasunerako bidea egin du.

Txostenaren bigarren zatian garatzen ditu bere proposamen zehatzak puntuz puntu: literaturako euskalkia, deklinazioa, aditza, joskera, sufijazioa, hitz berriak, erdaratiko hitzak eus-

kara bizian, hitzen egokitasuna, literaturako euskararen ortografia, herri euskalkiak.

Txosten horrek sekulako garrantzia du euskara batuaren garabidean, bi arrazoiengatik: berori da Baionako erabakien aurrekaria eta oinarria, batetik; eta, bestetik, Arantzazuko erabakiei 10 urteko aldea hartu die. Ezinbesteko erreferentea da. Mitxelenak berak adostasuna azaldu

zion aretoan bertan, hitzaldi ostean. Bien arteko diferentzia beste nonbait zen, itxuraz: Mitxelenak ez zuen sinesten egingarri zenik, eta Txillardegik bai, eta sei urte geroago frogatu egin zuen gauza zitekeela. Konbentzitzeko Mitxelenak urte batzuk gehiago behar izan zituen.

Mitxelenaren hitzak esanguratsuak dira oso:

Nire ustez, alegia, gutxi gora bera bat gatoz. Eztut uste, ordea, gaur batasunik egin ditekeanik. Batasun bidean jarri bai. Zuk esan duzun bezala gutxi gora bera iru euskalki gelditzen dira, Bizkaikoa eta Xuberoakoa kenduta, erdian. Lapurdi, Nafarroa ta Gipuzkoaren aldetik bakoitzak piska bat amor eman ezkerro, eta batez ere gipuzkoarrak asita. Bada gipuzkoarrok orain arte guk batasuna beti izan dugu beste guztiak gurera erakarrita. Uste dut, ordea, elkar ongi entenditzeko moduan egin genezakeala. Zuk

Lexikoaren gaiari
heltzen dio Txillardegik
1958ko 'Batasunaren
bidea' txostenean,
baina urrats bat
gehiago egin eta
batasun eredu zehatz
bat aurkezten du

esan duzun bezala errirako diran gauzetan nai ta nai ez euskalki bakoitza erabili bear da. Batetik daukagu ortografi kontua. Nire ustez ortografiak bear du izan fonetika baiño geiago, orain fonologikua deitzen diotena (*Euskera* IV, 1959, 171).

Euskara batuaren eredia zehaztuz

Txillardegiren proposamenetan lehena da: 'Literaturako euskalkia' du izenburu. Eta honela dio ('Batasunaren bidea', 159):

Au da gure istillurik gaitzena. Onengatik bi oar egingo ditut:

a) Aita Villasante'kin guztiz bat natorrela, eta beronen itzak aipatuz «bi gauza bear ditugu: 1) euskera biziari eutsi: ortarako erri-euskeratik urbil dabillen literatura sortu. Baña, artaz gañera, eta denbora berean, 2) euskaldun ikasientzat, euskeraz eta ikasien gisa idatzi: kultur maillako idaztiak». Ortantxe nago ni ere. Beraz, kultur-maillako izkuntzaz mintzatuko natzaizue aurrenik.

b) Literaturako euskalkia aukeratzean bi irizpide artu bear ditugu kontuan. Alde batetik euskalkirik jatorrenari begiratu bear diogula euskeraren sena salbatzeko. Baña ori ala izanik ere, gure egoerak jasan dezakeanari begiratuz. Xuberoera euskalkirik jatorrena da, dudarik gabe; baña literatura-izkeratzen xuberoera garbia eta utsa artzea elitzake praktikua izango, oso gutxik uler baitezateke gaur euskalki ori. Orregatik Oiartzun, Sara eta Elizondo'ko euskera artzen dut eredutzat.

Auei begiratuta saiatuko natzaizue ni, beraz, nere ontan. Ez da erraza guziz asmatzea; baña oñarrietan beintzat bide ona ikus ditekealakoan nago. Duvoisin'en eta Mendiburu'ren artean mugituko naiz, nik uste: Axular aukeratuko nuke gogoz, bere euskera bezelakorik ezpaitago inundik ere. Baña, zaharregia dala-ta, Duvoisin artu dut bere orde, eta Mendiburu oiartzuarra.

Ez du meritu txikia Txillardegik, ausardiaz gainera: euskara batuaren sistema osoa planteatuz, hizkuntzalaria artean izan gabe, eta hala ere hizkuntzalarien babes eta adostasuna bereganatzea lortu du.

Euskaltzaindiari eskari programatikoak

Batasunaren prozesu osoan bi ezaugarri izan ditu Txillardegiren jardunak: bat, pragmatismoa; eta bi, eraginkortasuna.

Pragmatismoa, alegia, praktikotasuna, egingarritasuna izan ditu gidari. Aurreko belaunaldiari kritikatzeko dio hitzetan luze eta egiteetan motz ibili izana, ameskeriatan galduta, eta horregatik berak praktikotasuna lehenesten du. Urte hauetan guztietan Txillardegiren planteamenduak zehatzak dira, ez aldarrikapen eta harrabots handikoak. Euskara batuaren filosofiaren azpian badagoen oinarri politiko edo ideologikoa ere ez da azalean indarrez ageri 50eko hamarkadan, hizkuntza nazionala edo antzekorik.

Eta bigarren ezaugarria, aurrekoarekin barne lotura badueña, eraginkortasuna, efikaziaren bilaketa. Hamarkada honetan eta hurrengoan beti saiatu da erakundeak, elkarteak konprometitzen, berorietan oinarrituz aurrera egiteko. Hala nola, Euskaltzaindia, Euskal Idazkaritza, Euskal Idazleen Elkarte...

Kasurik nabarmena Euskaltzaindiarekikoa da. Harreman gorabeheratsua izan du Euskaltzaindiarekin, baina beti erakutsi dio begirunea euskararen erakunde den aldetik. Euskaltzaindiaren hizkuntz autoritatea ez du sekula auzitan jarri. Behin eta berriz jo du Euskaltzaindira euskalgintzaren kudeaketa eskatuz, euskararen garapena gidatzeko eta antolatzeko plan bat proposatuz edo exijituz. Dimisioa eman zuenean ere, 1963an, pilota Euskaltzaindiaren teilatuan utzi zuen, esan ohi den bezala. Hau da, zehatz-mehatz ematen dizkion zortzi egiteko edo betekizun burutu beharko dituela Txillardegik Euskaltzaindiaren barrenean jarraitzea nahi badu.

50eko hamarkadan bitan aurkeztu ditu lanak biltzarretan, eta bietan utzi dio mezua Euskaltzaindiari, egin beharra, aholku moduan edo exijentzia mailan, berdin dio.

Biak bilduko ditut hemen, luze xamar bada ere, arestian aipatu dugun praktikotasun eta eraginkortasunaren adibide on direlakoan:

Arantzazuko Biltzarrean, 1956an, hona Txillardegiren aholkuak eta eskatzen dituen betekizunak ('Karta idigia', 249-250):

'Baliz'ko olak burnirik ez

Ala dio esaera zaarrak, eta ondo esana gañera. Beste arotan egin genezakena etzaigu ardura: gaur egin dezakegunaz pentsatu bear

dugu. Egin ditekena egin, eta ezin ditekena aaztu: ez dago onetaz beste aukerarik.

Eta gaur, nere ustez, bitara bil ditzakegu egin ditezken gauzak: 1) Gutxiengo edo minoria bat gertu. 2) Euskera gaitu, batu ta osatu.

Bi aukerak lortu arte, alperrik ari gera lanean; bi aukerak lortu ezkerok, berriz, lasaitu egin gindezke...

Onengatik aukerak dituzue nere aolkuak:

a) Nork bere aldetik euskera alik eta sakonen ikasi. Onetarako, euskaltzale famatuaren lanez baliatu, antziñako euskal literatura azterkatu ta euskal erriarekin albait artueman estuenak eduki.

b) Ba-dauden eskolak tajutu, alkartu ta eratu: aurrentzakoak eta euskaldun berrientzakoak.

c) Euskaltzaleen alkar-ezaguera biziagotu.

d) Orain ditugun euskal aldizkari ta erakundeak indartu.

e) Al ba-da, euskal jaiak egin. Onetarako, euskal teatroa zuzerpertu.

Euskaltzaindiaren betekizuna

Pozez ikusten dugu Euskaltzaindiaren piztutzea.

Erabakizkoa izan diteke oni guziari buruz Euskaltzaindiaren betekizuna. Bere bi adarrak odol berriz indarturik, abiadura ederra artu dezake, ta bi lan goragarri egin ditzazke:

1) Alegiñak bere babesean zuzendu.

2) Bere aipu guziarekin, eta, ofizialki, euskeraren batasuna zeaztu, ta euskera 'pertsionala' ta euskal berrikeri guziak ezetsi ta kondenatu.

1958ko biltzarrean ere, lehengo lepotik burua. Honela zehazten dio egin beharra erakundeari ('Batasunaren bidea', 170):

Euskaltzaindiaren betekizuna

Gogorrigo jokatu bear du Euskaltzaindiak orain arte baño. 'Jagon-sailla', edo 'comisión tutelar' dalakoak bere gain artu bear-ko luke euskeraren batasunaren eginkizun au, eta bere alde indartsuago jokatu; idazleai ortografia ori erabil dezaten lagunduz, gaizki idatziak zuzenduz, eta euskera biziari geiago lagunduz.

Beraz, puntu aukerak bozkatzea eskatzen dut:

1. Batzar ontan berean erabaki sendo batzuk artzea, eta 'Jagon-saillak' bete araztea.

2. 'Euskera' aldizkarian ahalik eta azkarren maioriaz onartutako puntu oiek argitaratzea.

3. Idazle famatuenei puntu oien kopia bidaltzea, bere ontzakoa emateko eskatuz.

4. Puntu auen alde jokatzeko ez duten guziaz, boikota egin, eta beren joera txartxat artzen dala-ta esanez Euskaltzaindiaren ize-nean izkribatzea.

5. 'Egan' aldizkarian Euskaltzaindiak erabakitako joera oien arabera astea.

6. Edatze txikia edo lokala duten errebetak ('Herria', 'Gazte', 'Karmel' eta abar) Euskaltzaindiaren ortografia erabiltzeko eskatu; baiña beren edatze txiki ori ahaztu gabe, ots, tokiko beren euskera erabiltzea ontzat emanik.

7. Boskarren eta seigarren puntuetako erabakiak, urtebeteko edo bi urtetako epe batean betetzeko eska ditekete, kolpez egitea-gatik kaltegarri gerta ez ditezten.

Txillardegiren ondoan: Krutwig eta Villasante

Txillardegi euskal kulturaren sartzen denean, hala dio berak, euskaltzaleen giroa ez dago euskara batuaren alde. Ikusia dugu jada bere jardunean.

Baina bera ez dago bakarrik, eta ez da lehena. Euskara batuak bide luzea egin du Euskaltzaindiaren baitan, lehen ordutik hasita. Batasunaren gaia ikergai eta eztabaidagai izan da Euskaltzaindiaren baitan. Baina gerraostean gaia plazara atera duena Krutwig izan da. Bera da orain aitzindaria. Xabier Kintanak dioenez (1999, 7), «zinez jo dezakegu Federiko Krutwig gaurko euskara batuaren gerraondoko lehen teorilari eta bultzatzaile nagusizat».

Krutwig

Inork ez du zalantzarik Krutwigen aitzindaritzaz. Inork baino gutxiago Txillardegik. Aipatu dugu arestian nola gogo onez aitortzen dion Krutwigi aro modernoko euskara batuaren prozesuan lehena izatearen ohorea. Krutwig dela egiazki benetako profeta dio, eta ez beste inor.

Koldo Zuazok dio 1950eko urtarrilean aurkeztu zuela Euskaltzaindian lapurtera klasikoaren aldeko txostena: 'Euskararen idatzi hizkuntzari buruz'. Jarraitzaile mordo bat inguratu zuen, batez ere bizkaitarrak, Bilbon biltzen baitziren

berarekin; «eskola-moduko bilerak» aipatzen ditu Villasante. Horien artean agian ezagunena Luis Villasante izan da, jarraitzaile sutsua lehen unean. Hain zuzen ere, Krutwigen eskutik sartu zen Euskaltzaindian, 1952ko maiatzean, Bizkaiko Diputazioan, eta irakurri zuen sarrera hitzaldia lapurtar klasiko idatzi eta eredu horren aldekoa zen: ‘Literatur-euskara laphurtarr klasikoaren gain eratu’ (Villasante 1952). Handik urte gutxira, ordea, urte asko geroago Euskaltzaindiak onartuko zuen hizkuntz eredura lerratu zen.

Villasante dizipuluaren erantzun hitzaldia Krutwigen egin zuen 1952ko ekitaldian, eta modu bizian salatu zuen Elizaren jarrera euskara bezalako hizkuntzekiko. Ondorio errepre-siboen beldur, alde egin zuen Hegoaldetik. Eta, egia esan, maisua desagertu zenean bere dizipuluak ere badirudi hoztu egin zirela.

Berak alde egitean, hortaz, Krutwigen eragina jaisten da, haren ereduak indarra galtzen du, baina bere ekarpen nagusi batzuek indarrean dira.

Koldo Zuazoren iritziz (1988, 360), hiru dira euskararen batasunari begira Krutwigen ekarri dituen berrikuntzarik aipagarrienak: a) literatur tradizioari ematen dion lehen-tasun eta nagusitasuna, b) euskara kultur hizkuntza bilakatzearen egiten duen aha-legina eta c) hizkuntz eredu hori Euskal Herri osora –Hego zein Iparraldera– hedatzeko daukan kontzientzia garbia.

Krutwigen proposamenak helburu garbia du, euskara kultur hizkuntza bihurtu. Bide horretan, bi traba nagusi ikusten ditu, garbizalekeria eta populismoa, biek eragozten baitiote euskarari garapen kulturala. Interesgarria da oso urte batzuk beranduago aukera bakoitzari buruz egiten duen balorazioa (Krutwig 1962, 28-30):

Krutwigen
proposamenak helburu
garbia du, euskara kultur
hizkuntza bihurtu. Bi
traba nagusi ikusten
ditu, garbizalekeria eta
populismoa

1. Populistak

Haukiek soilik euskara iente kaskarraren eta herri xehearen problematen traktatzekotz erabili nahi lukete. Bertze gai guztiei buruz erdaraz mintzo dira eta hainek ere erdaraz izkiriatzen ditute. Euskara baserritiar hunen partisanen skribuetan soilik bermailaren thematak traktaturik ikhusiren ditugu. Heientzat dialektu eta dialektuttoak aski dirade eta, batez ere, euskara lokalismuz bethea maite dute [...] Prestijeko gauzak bethi erdaraz erabiliren ditute [...] eta heien artean kulturduinak direla erakusteko bethi erdaraz mintzo dira [...]

2. Bizkaitarrismoa

Hoiiek euskararen lexikonetik erdaratiko hitz guztiak khendu nahi zituten ethor berriak eta mende asko danik euskaran bizi izaiten direnak [...] Arbuiatzen zituten hitzen ordez beren galda-ko hitz berriak sortarazten zituten.

3. Garbizaleak

Haiuen aburuz euskaraz themat guztiak soilki euskarazko hitzez traktatu behar lirateke. Hitz hauk Azkuek bere hiztegian bildu zituen hitzak ziren [...] Tendentzia hunek beure muga hersiak ditu. Hunelako hizkuntza soilik egokia baita, literatur soilaren thematen traktatzekotz eta prosa poetikoarentzat. Iakintza eta bizi modernuaren konzeptu universaleentzat hunelako bidean gainti ezin hel gaitzekelakotz [...]

4. Klasikoak

Euskara klasikoaren iarratzaileekin gure hizkuntza Euskalherriaren egiazko kultur-hizkuntza bilhakaturen zatekean. Maila huntan unifikatu forma literaria bilhatzen da. Tendentzia huntan Atxular gidaria dateke.

Luis Villasante

Krutwigen hizkuntz eredia bazter utzi badu ere, ez horrela maisuaren ideia ardatzak euskara hizkuntza moderno egiteko borrokan. Ildo beretik jo ohi du garbizalekeria eta mordoi-lokeriaren gaian, eta batez ere euskara kultur lanabes bihurtzeko aldarrikapenean. Hizkuntzaren prestigioaren gaia ere

Krutwigengandik datorkiola esango nuke. Egin kontu oso goiz heltzen diola gai horri Villasantek, 1949-1950 urteetan, Krutwigekin harremanetan zelarik hain zuzen ere.

Krutwigengandik ikasitako lezioa honela laburbiltzen du. 1947an bisitatu zuen Bilboko haren etxean lehen aldiz (Villasante 1997, 362):

Bisita hura ez zen bakarra izan. Aukerak ere izaten nituen eta jaun horren pentsakera ezagutzeko gogoia piztu zitzaidan.

Eta bai. Zerbait berri eta gure euskaltzaleen artean komunzki agertzen ez zena zekarren, ene ustez, Krutwig jaunak, hots, kultura-hitzen ganako minberatasun apartekoa –nolabait esateko–.

Euskaltzaleen artean herriari jarraitu behar zitzaiolako dogma hori oso sartua zegoen orduan –gure artean behintzat–. Baina nola ulertzen genuen ‘herri’ hitza? Gizarte behe-mailako jendea, kultura gutxikoa. Hori zen ‘herria’ guretzat eta horri egin behar zitzaion kasu, hori eredutzat hartu eta horri jarraitu.

Beharbada purismo amorratu baten kontrako erreakzioa ere bazen joera hori. Guk ‘herria’ esaten genuenean, herriko behe mailako jendea izaten genuen batez ere gogoan, eta hura hartzen genuen eredutzat.

Begien bistan zegoen, ordea, Krutwig jaunarentzat beste zerbait zela ‘herria’.

Urte berean, 1956, Luis Villasante ere gai berberaz ari da, Euskaltzaindiak Arantzazun egin zuen biltzar irekian: bi joera kontrajarri horiek aspaldiko bi aje kaltegarritzat dauzka Villasantek. ‘Purismo’ eta ‘popularismo’ izendatzen ditu berak. Hitzez hitz: «Gure bi ajeak: Purismua eta Popularismua. Ez bata ta ez besteakin ezin gaitezkelaa ase» (Villasante 1956b, 264). Hemen ere biak arbuiatzen dira, bata eta bestea. Txillardegik eta biek terminologia ere bera darabilte: ez bata eta ez bestea.

Purismoaren jatorrian Larramendi ikusten du aitzindari, tradizio gabeko hitzak asmatzen baitzituen kanpotarrak txunditzeko. Bigarren eragile handia Mogelen *Peru Abarka* da, terminologia modernoaren aurka ari delako, baserriarraren apologia eginez. Mogel baino honantzago, gero, eskola bat baino gehiago izan dugu, baina batez ere aranazaleen eskola.

Horien kontrako muturrean, Azkue kokatzen du eragile nagusi gisa Villasantek, Arana eta kideen berrikerien aurka, herriko hizkera bultzatzera jo baitzuen, herriz herriko hitz eta moldeak bilduz eta aztertuz.

1956 urteaz ari delarik, Villasantek dio purismoaren eta popularismoaren menpean bizi direla euskal idazleak.

Purista dan idazleak ez du erdal itzik sartu nai, eta euskeraren gaiezaz baliatuko da dena al duan bezala adierazteko. Popularista danak, berriz, erriak erabiltzen dituan itzak eta esaerak, eta berak erabiltzen dituan bezala erabiltzea maite du (*ibid.*, 266).

Bestela esan, kultur hizkuntza lantzeko orduan biak dira traba: garbizalekeriak euskara pobrezia terminologikora kon-

denatzen du; eta popularismoak kultur terminologia aintzat hartu ere ez du egiten. Ulertezina gertatzen zaio Villasanteri euskaltzaleak polemika edo posizio muturreko horietan katramilatuak segitzea, euskara hil zorian beste zerbaitegatik dagoenean, hain zuzen ere, kultur tresna ez delako, ez dagoelako prestatuta gizarte modernoan euskaraz bizitzeko, zientzia eta jakintza euskaraz garatzeko.

Villasantek dio purismoaren eta popularismoaren menpean bizi direla euskal idazleak. Kultur hizkuntza lantzeko orduan biak dira traba

Ondoko hitzak Arantzazuko Biltzarrean jalgi zituen, *Ibar*-ek euskararen salbaziorako egin zitekeen gehiena katalogo handi bat zela erdaraz proposatzen zuen une berean:

Ba ote dugu gure euskera, gauz oiek [jakintzagaiak, alegia], edozein gizonek gaur bear-bearreko dituanak, tajuz eta eraz expresatzeko egokitua? Ta ezpaldin badugu, zertan ari gera euskaldunok? Ez al da au egitekorik lenena? Eta gauz oiek euskeraz ipintzeko, zein dugu oztopo bakarra? Len aipatu duguna: terminologiaren auzi ori, korapillo ori, askatu gabe edukitzea. Eta ola gauden bitartean, naiz ta erriz-erri itzak eta esaerak eta ipuiak jasotzen ibilli, naiz ta beste lan ederrik asko egin, euskera beti izango da ezjakiñen izkuntza. Eskola ta jakintza beti joango dira

erderakin elkartuak, eta, Kondaira lekuko, bi izkuntza nor-geiagoka jarri diren guztietan, jakintza ta kultura noren alde egon diren, arena izan da betiere garaipena (*ibid.*, 260).

Kultura eta prestigioa

50eko hamarkadako euskaltzaleak oro euskararen beherakadaz kezkatuak daude, jakina da. Arantzazuko Biltzarra lekuko. Azterketa soziologiko gutxi dago, ordea. Arrazoiak asko eta askotarikoak dira: politikoak (frankismoaren eragina), soziologikoak (industrializazioa, emigrazioa) eta soziolinguistikoak ere bai. Villasantek, 1949 edo 1950ean arrazoi soziolinguistiko eta kulturaleri egozten die beherakada, Krutwigen kutsua agerikoa duelarik.

Batetik, euskara euskaldunena da, ez baserritarrena bakarrik, dio Villasantek. Hala izan dadin egin behar dugu. Estatus horrekin euskararenak egin du:

El vascuence es la lengua de todos los vascos, no sólo de los aldeanos; pero para que esto pueda llegar a ser una realidad, es preciso crear en dicha lengua una cultura que demuestre las virtualidades de esta lengua para ser vehículo y órgano de expresión de todo ese mundo complejo que nos ha traído el progreso moderno (Villasante 1949-1951, 45).

Bestetik, Txillardegik ikusten zuen «euskeraren beraka gorria» Villasanteren aburuz euskara kultur hizkuntza ez delako gertatzen da, horrek dakarren prestigio ezagatik. Galera mekanismoa honela azaltzen du (*ibid.*, 42-43):

Hemos asentado el hecho inconcuso de que el vascuence retrocede ante el castellano, de que se encuentra en condiciones de notoria inferioridad ante él. Si quisiéramos ahora descubrir las causas de este hecho, por de pronto una cosa que en seguida salta a la vista es que el vascuence adolece de cierta falta de prestigio social. Es una lengua empleada por la capa social ínfima de nuestra sociedad y que resulta apta para expresar los menesteres de la vida corriente, de la vida labradora, etc., pero todo el mundo complejo y riquísimo de la vida moderna, el mundo de la cultura, de los negocios, del progreso, del pensamiento, etc. nunca se expresa en dicha lengua ni aun casi se sabe cómo se podrían

expresar en ellas esas realidades y actividades superiores. Y así resulta que el vascuence está restringido y constreñido a ser el habla de las masas populares más o menos ajenas a la cultura y aun entre éstas se va restringiendo casi sólo a los aldeanos [...]

Resultado: [...] los que hablan esta lengua muy pronto se dan cuenta de que el vascuence es patrimonio de los rústicos y de los incultos y en cuanto pueden se desentienden de él. Esto en parte ocurre por esa falta de prestigio social de que adolece el vascuence [...] frente a una lengua que goza del monopolio de la cultura, del progreso y de la civilización, la lengua que se halla privada de todo esto no puede menos de capitular y sucumbir [...]

[...] es la cultura la que determina la vida o muerte de las lenguas.

[...] Aquí nos encontramos con que nuestra lengua está reducida a las clases inferiores, a las aldeas, a las masas más o menos ajenas a la cultura; y en estas condiciones resulta imposible garantizar la supervivencia de una lengua. Mientras el vascuence no llegue a ser realmente la lengua de todos los vascos, de los cultos y de los incultos, de la ciudad y del campo, del burgués y del obrero, del sacerdote y de sus feligreses, de los frailes y de las monjas, no se podrá asegurar suficientemente su vida.

Prestigio soziala lortzearren

Frankismo garaian bakarrik ez, aurretik ere euskararen prestigio sozialik ezak gutxieste konplexua ekarri dio euskaldunari, euskararen autogorrotora iristeraino. Hori gainditzeko proposamen edo estrategiak plazaratu izan dira. Gutxi batzuk azalduko ditugu hemen:

1. Broussainen aburuz (1930), euskararen salbamenduak hiru baldintza behar zituen, batasuna, hiztegia eta prestigioa:

La lengua vasca no podrá sobrevivir sino:

1º. Siendo única [...]

2º. Siendo enriquecida de millares de vocablos que le faltan [...]

3º. Siendo adoptada y colocada en puesto de honor por las clases dirigentes del País Vasco, burgueses y clero; porque mientras el euskera no sea otra cosa que la lengua de labradores y pescadores, quedará en lo que es actualmente, un *patois*, condenado por lo mismo a desaparecer como todos los *patois* ante las lenguas literarias o nobles.

[...] Cuando en un país la burguesía y los intelectuales reponen en honor la lengua de sus mayores, caída en decadencia, está salvada esa lengua (Azkue 1930, 233-234).

Hirugarren puntu hori garatzeko modurik ere proposatzen du Broussainek, 1930ean. Bi haztetxe sortu beharko lirateke, bat neskena eta beste bat mutilena. Ikastetxe horietan irakas-kuntza osoa euskaraz izango litzateke, eta handik ateratakoan euskal aristokrazia edo antzeko zerbait osatuko lukete, jende xehearen ispilu eta eredu. Euskara, horrela, erakargarri, apain eta dotore bilakatuko litzateke.

2. Gure artean ezagunagoa da Lizardiren planteamendua (1930):

Eusko aundiki guziek euskeraz ariko balira, euskera gaizkatua, salbatua, omen genduke. Amaika bider entzun diotegu orixe 'Larreko' ta 'Txadon-zaya' idazleei.

Ta orren atzetik ari ere ditugu ainbat egiñal: gure aundikiei, euskera, biotzetan ezezik ezpañetan ere, nondik itsatsiko.

Baña, orrelakorik beññere iritxiko badegu, aundiki euskaltzaleak leen-leenik ari bear degu euskeraz.

Gerraostekorik ere bada.

3. Txillardegik kontatzen du zer proposatu zion Krutwigek:

... hau proposatu zidan behin: euskaltzale multzo bat bildu, frak eta sonbreroarekin jantzi eta, besterik gabe, Bizkaiko herrietatik barrera igandeetan euskara mintzatuz ibiltzea (Agirre 1996, 47).

4. Horiekin batera, Villasantek bide horren egokitasuna azpimarratzen du:

Hoy por hoy nada interesa tanto para la vida del vascuence como el conquistar para dicha lengua a los mejores de nuestro país, es decir, a las clases cultas e influyentes. El día que consiguiéramos que las clases dirigentes del pueblo vasco: burguesía, clero, intelectuales, industriales, clase media, etc. hablaran y escribieran en euskera, el problema del vascuence estaría salvado, y mientras esto no se logre, ningún medio seguro habrá para impedir su muerte. Un pueblo tan progresivo y moderno como es el pueblo vasco actual, donde hay tan gran número de personas consagradas a ca-

rreras y actividades superiores, no hay ninguna duda de que tiene personalidad suficiente como para conseguir el efecto apetecido de asegurar la vida de su lengua (Villasante 1949-1951, 44).

Literatura zientziaren aurretik

Literaturari halako garrantzia eman eta jakintza alorreko gaiak deskuidatu izan dituela euskal idazleak, irizten dio Villasantek. Ez da arrazoi gabeko kritika, seguruenik. Euskararen, euskal kulturaren eta ia Euskal Herriaren salbazioa literaturatik, olerkitik eta bereziki poema nazionaletik zintzilik zirudien Eusko Pizkundean. Aitzolek eta garaiko askok horrekin amets egin zuten gerraurrean. 1930 data gogoangarria da, zeren eta Provenceko bezpizkundeko eragile eta Nobel saridun Frédéric Mistralen jaiotzaren mendeurrena izanik, horren *Mireio* poema itzultzeko eskaria egin zitzaion Orixeri. Itzulpenak arrakasta izan zuen eta Orixeri eskatu zioten Euskal Herriak behar zuen poema nazional sonatu hori, Euskal Herriaren arima propioa azalduko zuen poema. Lan profesionala bertan behera utzi eta idaztera erretiratu zen Orixe 1931n. Uste baino beranduago bukatu zuen, ordea, eta 1936ko gerrak inprimategian harrapatu zuen. Eta zentsurak ez zion biderik eman 1950 arte. Beranduegi.

Euskararen, euskal kulturaren eta ia Euskal Herriaren salbazioa literaturatik, olerkitik eta bereziki poema nazionaletik zintzilik zirudien Eusko Pizkundean

Beranduegi, baina arrakasta handiz atera zen liburua. Hori bai, eskatu ziotenean zeukan giroa eta ilusioa bestelakoak ziren, eta harrera zer esanik ez. *Euskaldunak* poema liburuak ezin zuen jada euskal kultura 'salbatu'. Zer uste du Villasantek? Ahalegin bera egin izan balitz kultur gaietan, beste kuku batek joko zigukeela.

Tal vez haya que decir también que los cultivadores profesionales del vascuence han dado excesiva y casi exclusiva importancia al

cultivo de la bella literatura, y se ha desatendido ese otro aspecto práctico, tan necesario. No es que yo desdeñe las producciones literario-poéticas ni mucho menos [...] No olvidemos que lo que ocupa la mayor parte de la vida de los hombres es la práctica con sus exigencias imperiosas y urgentes: ciencia, comercio, industria, información, religión, etc. Y si todo esto lo encuentra el vasco expresado en su lengua y lo lee porque quiere asimilarse el contenido de tales temas, habremos contribuido de la manera más eficaz a asegurar la consolidación del euskera en su espíritu (Villasante 1949-1951, 53).

1956ko Arantzazu: euskalgintzaren argazki bikoitza

Argazki birtual honetan bi mundu daude: euskalgintza zaharra biltzarrean, eta belaunaldi berriaren proposamena gune berean, baina ez barruan. Bata, heldua; bestea, aldiz, abiatzear.

Euskalgintza tradizionala

Euskaltzaindiak Arantzazura deitutako Euskaltzaleen Biltzarra garaiko euskaltzaleen egoeraren agerpen bat izan nahi du, klandestinitatetik aterata, hori baita lehen bilera agerikoa.

Bertan ikus daitezke kezka eta ikerlanen norabideak, jardunaldiaren arrazoiak eta helburuak. Horretaz jabetzeko lekuko ona da Luis Villasantek bildutakoei egin zien ongi etorria:

Jardun auek zergatik eta zertarako? Euskal urduritasuna sentitzen degun guztiok elkartzeko, edo bata bestearekin al dan neurrian urreratzeko. Denok degu yoran berdiña, kezka ta oiñaze berdiña, gure mintzoaren kezka ta oiñazea, alegia. Euskera ondamentetik gorde ta begiratu, euskera bizirik atera nai degu guztiok. Ez naiz ni emen asiko, danok buruz dakizkigun atsekabezko arrazoiak berritzen: euskera gainbera datorkigula, atzera dijoala, erriak gero eta gutxiago itzegiten duela, ta abar. Baiña beste aldetik, itxaropenezko bide eta arrazoiak ere ba-dira [...] Zorionez, ba-dira gaur eguneon ere euskaltzaleak, euskal idazleak, euskararen adiskideak. Eta saiatzen dira, bakoitzak al duena egiñaz, bakoitza bere saillean gogotik ekiñaz. Baiña agi danez, saiaketa guzti oiek ba-dute utsune agiri bat, gaitz ezagun bat: bakoitza bere aldetik ibiltzea, alegia. Bakoitza, bizi dan txokoan sarturik ari da lanean, albokoaren berri jakin gabe.

Denok degu xede berdiña, baiño xede ori lortzeko ibilli bear den bideaz edo egin bear diren eginkizunezaz, danok ez gera iritzi bateko. Batek euskera garbia bear degula, besteak berriz uste du, gaurko egokera ontan, euskera ulerterreza ta erritarra zai-gula bearrezko; urliak, euskera kultur-tresna bear degula biurtu eta orretarako idea goratuetarako mintzabide egin; onek, gizon eskolatuen eta ikasien maillako liburuak falta zaizkigula esango dizu; ark, berriz, erri xearen maillako lanak baizik eztitu ondo ikusten. Eta egin bear litekenaren gaiñean aburu berdintsuak izanda ere, aburu oiek egi biurtzeko orduan, garaiean, sarri-askotan bide ezberdiñak daramazkigula ikusten da. Zer gertatzen ote zaigu, ba? Esan deguna: elkarrengandik berezita bizi oi gerala. Elkar ezagutu gabe, elkarrekin itzegin gabe, bakoitza bere aldetik, orra (Villasante 1956a, 166).

Ahalegintxo positiboak aparte, panorama ez da oso erakargarria.

Biltzarrean aurkeztu ziren txosten eta komunikazioen gaie-tan ere etorkizunerako esperantza handirik ez da zabaltzen: ‘Azpeitiko euskerea aztertuz’ (Patxi Altuna), ‘Oĩñatiko liña-gin-iztegitxoá’ (Kandido Izagirre), ‘Lardizabal’en euskeraz zertxobait’ (Fernando Mendizabal), ‘Arantzazuko folklo-re-gaien biltzeaz’ (Bitoriano Gandiaga), ‘Bertso berri billa Euskalerrria zear’ (Antonio Zavala), ‘Kristau ikasbidea ta eliz-itzaldiak’ (Jose Maria Lojendio), ‘Axularren eginkizunak eta Axularren izena’ (Joxemiel Barandiaran).

Zorionez, biltzar horrek esperantzari zabaldu zion bere atea; hiru lan bereiz daitezke: Txillardegiren eta Andoni Urrestarazu *Umandi*-ren komunikazio edo karta idigiak, Ferroletik eta Paristik hurrenez hurren bidaliak, eta Villasanteren ‘Gure eginbearrak’ txostena. Hiru lan horien plan-teamenduek egiten dute zubi-lana hurrengo belaunaldiekin. Kultura jasoaren premia eta bidea seinalatzen dute.

Euskalgintza berria abiatzen

Biltzar horren kariaz sortzen da Arantzazun Jakin (Yakin) aldizkaria, ikasleen aldizkaria, apala. Jakin da gerraosteko be-launaldiaren lehen saio kolektiboa. Bi ezaugarri ditu: lehena,

lan kolektiboa izan nahi du, eliz ikastetxe guztietako jendea bildu nahi du, elkarrekin lanean jarri, auzolanean jardun; bigarren ezaugarria, kultura jaso egin nahi du, gai guztiak euskaraz landu eta jorratu.

Honela dio lehen zenbakiaren atarian:

Zaarra dugu izkuntza, ta basatia. Egun, artzain ta ikazkiñen mintzaia soilik. Egun-egungo jokabide-mailetatik at dugu gure euskera.

[...] Nik bezin ondo dakizu: gure euskera kultur-yoera ta kultur-ats guzi-guzietan murgil ez bitartean, aizea orrazten ari gera. Berez dager.

[...]

Edertu dezagun geure izkuntza. Egungo arazoetara egokitu. Saia gaitezen edotariko gaia ta arazo euskeraz erabiltzen. Tamala bait da naiz erriari, naiz gutartean euskeraz jardutean, kintenkerita edo ikullu gaietara jo bear izatea!

Asmo eta ahalegin hori ez zaio oharkabean pasatu Koldo Mitxelena bati (1960, 125):

Bagenekien leen euskera sail askotan lantzen-zai zegoela eta alaz ere uko egiten genion maiz eginbearrari, bear bezain garbiro egiteko gauza ezkiñalako. Orain, berriz or ikusten ditugu *Yakinekoak*, esate baterako –eta eztira oriek bakarrik–, katazka bizian zenbait gai zail eta gaitz euskeraz adierazi naiean.

1956an ezagutzen zen kultura jasoaren ereduarekin abiatu zen Jakin, *Euzko-Gogoa*-ren eta Orixeren bidetik. Baina ez zuen luze iraun. Aldaketa, gainera, ez da hizkuntz ereduarena soilik izango, baizik eta baita kultur ereduarena, unibertso kulturalarena ere.

Bi gertakari dira tarteko.

1. Txillardegiren eta Iñaki Bastarrikaren arteko polemika

Txillardegik 1957an atera zuen *Leturia'ren egunkari ezkutua* eleberria. Jakineko zuzendari lanetan zebilen Iñaki Bastarrikaren gogokoa gertatu ez nonbait, eta kritika bikoitz lotsagabea egiten dio (Bastarrika 1957). Gaia ez du gogoko, artifiziala edo behartua iruditzen zaio, «ekarrizkoa» eta ez «etorrizkoa», «egitasun» falta sumatzen dio. Gomendatzen

dio, gainera, gaiak kanpotik inportatu ordez, gure herrian bila ditzala.

Hizkuntz ereduaren aldetik, bestalde, autore zaharretara jotzeak etekina bainoago kaltea dakarrela eta, «garako idazleak» aintzat hartzeko eskatzen dio, 1900-1937 artean idatzi den ekoizpena eta literatura, alegia.

Txillardegik berehala, hurrengo zenbakian, erantzuten dio (Txillardegi 1958), eta ez goxo. Salatzen dion existentzialismoa Txillardegirentzat ez da kanpoko edo arrotz, eta Bastarrikak proposatzen dizkion «euskal gaiak» atal bat dira, tipismoa:

Gaurko gaztediaren katramillez mintzatzen da nere Leturia, baiñan euskeraz. Presuna unibersala da Leturia.

[...] Euskaldun izateko bizieratik kanpo jokatu bear badugu, oraintxe jo dezakegu euskalduntasuna ildakotzat (*ibid.*, 87-88).

Are gogorrago jartzen da hizkuntzaz diharduela:

Zuk -eta zu bezelako guziak- euskera il nai duzute (*ibid.*, 89).

Zuk, Bastarrika, euskeraren eriotza nai duzu oarkabeen, eta bere galeraren bidean barrena zoaz (*ibid.*, 91).

Gaur gaurkoz beraz, bi joera dira: euskara egiazkoarena bat, eta 'garako' idazle batzuen asmazio egoskaitzetakoa bestea. Eta bi gauza gerta ditezke: edo euskera il auek, edo alderantziz (*ibid.*).

Zuek lurjotzen ba dezute, euskera salbatu dela esan dezakegu; zuek garaituko ba zenute, berriz, egingo luke euskerarenak... (*ibid.*, 93).

Zakarraldi bedeinkatua!

Txillardegiren iritziak lur gozoan erortzen dira iristear da-
goen Jakinen zuzendaritza berrian.

2. Zuzendaritza aldaketa

Hurrengo urtean, 1959an, sortzaileak badoaz eta lantalde berria sartzten da zuzendaritzan. Erreleboa. Berriak sartzten dira: Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi, Kepa Enbeita. Eredu aldaketa egiten du Jakinek, hizkuntzaren alorrean eta pentsamenduaren alorrean. Gidaritza berria bilatzen da kanpoan, bazter utziz Orixe eta *Euzko-Gogoa*, eta Txillardegi, Mitxelena, Villasante aukeratuz. Pentsamenduaren eremuan ere,

tradizio eskolastikoari pentsamendu modernoa hobesten zaio. Bidelagun du Txillardegi Jakinek, Joseba Intxaustiren eskutik.

Biraketa horretan, zuzendaritzako kide zen Joseba Intxaustiren 1959ko 'Illobira bultzaka' artikulua garrantzi berezia hartzen du. Kultura lantzeko betiko asmo tinkoari, gaien gaurkotasuna eta hizkuntzaren erraztasuna eranstean dizkio:

Euskera kulturaz bakarrik salba dezakegu (Intxausti 1959, 84).

Onela, bada, kultura gabeko izkera illobira doa bear-bearrez; kultura sendo bat daukana, berriz, beti jeikiko da arro [...] Kultura jori bat sortzen ez badugu, erri-literatura aberatsa izanarren, euskera il egingo zaigu (*ibid.*, 85).

Nola sortu dezakegu euskal-kultura au? Nolako euskera bear genuke lan ontarako? Ona emen koxka. Gaiak *gaurkoak* eta euskera *errez-errez* (*ibid.*, 86).

Gazteongan dago euskeraren etorkizuna (*ibid.*, 87).

Kultura-praktikutasunak bakarrik salba dezake gure euskera, ta idazkera ulertezin eta nekezak nola emango ote dio praktikutasun ori iltzeaz daukagun izkuntzari? (*ibid.*, 88).

Jakinen hastapeneko edo nerabegaroko gorabehera horiek, garaiko giroan eta borrokaldietan egoki kokatuta, Joxe Azurmendik hitzaldi baten aztertu zituen luze eta zabal, gertakarietatik gertu, 1963an, Euskaltzaindiak Arantzazun antolatu zuen biltzar irekian (Azurmendi 1963-1964). Buakaera aldatuko dugu hona, laburpen gisa:

Jakinen lezioa

Biltzarre onen asmoari gagozkiola, zer erakusten digu *Jakin*-en esperientzia txiki onek? Zazpi puntutan laburbilduko dut, nire ustez eman digun lezioa [...]

Ona puntu oek.

1. Kultura zabaltzeko kulturadunak bear dira, ta ez bakarrik euskera ederki menderatzen dutenak. Kultura ta euskera dakitenak bear dira. Ta euskeran, nire ustez, sufijazioa ondo, oso ondo.

2. Lan egin bear dela, egin. Lekutan gelditu zaigu itzetan labor eta obretan luze omen geralako ura. Euskeraren etorkizunik eza ta eriotza benetan sinisten baditugu, ez da konprenitzen ikusten diren makiña bat gauzen errai zikiña. Lan egin: ta lan egiteko, pertsonak errespetatu –lankideak, alegia–, ta ez ahal den guzie-

tan mutur joka asi. Pertsonak eta iritziak. Eta bear denean, bar-
katu. Ahal bada.

3. Bakoitza bere bidetik ibilli bagabiltz indarrak sakabanatu
besterik ez dugu egingo. *Jakin*-ek bereen artean iritxi zuen bata-
suna, euskaltzale kulturadun guzien arteko lotura izateraiño irix-
ten ezpada, biderdian ildako asmo ames utsa izango da. Ejenplo
eman dugu. «Zuek zerate gure eredu: emen gabiltz gu ezertarako
batu eziñik», idazten zigun Zaitegi-k.

4. Garbi nai mizkiñez ez daukagu ezer egiterik. *Jakin*-en es-
perientzi agiriena auxe izan da. *Jakin*-ek kaskarreko galantekin
ikasi duen lezio onek gogoan artzea merezi duelakoan nago.
«Praktiko primero: errege», esan bearko dugu gure erresuman,
edo akabo dena.

5. Lanarekin, batasunarekin eta praktikutasunarekin: kriti-
ka. Norbere jardunaren beroan albokoaren kritikari atea za-
baldu nai ez dizkionak laister izango du bere barruan illuntea.
Bakoitzaren ideia utsak, batek uste baiño bonbilla tristeagoak
izaten dira, ta bikaiñak izanda ere, ariak dakarren indarra –kan-
potik datorrena– ukatzen bazaio, itzali egiten dira. Orduan bar-
ruko argi guzia, seta utsarena izango da. Ta ingura zakizkio ala-
koari... *Jakin*-ek beti izan zituen atea zabalik edozein kritiku sar
zedin: dakidala, etzitzaion iñori kritikarako eskubiderik ez ukatu
ta ez moztu.

6. Batasunaren ardatza: Euskaltzaindiari obeditzea, *Jakin*-en
X-garrenaren Atarian irakurtzen dugu: «Euskaltzaindiari. Gidari
zaitugu... Iñora joango bagera zurekin bakarrik joan gaitzke: ez
dugu beste gidaririk... Euskaldunak, burrukaldi gogor ontan, ba-
tasuna, ta gidaritza bat, bear dugu, ta ori zuk bakarrik eman de-
zaigukezu».

Obeditzeak ez luke kritikarik ukatu bear. *Jakin* egin bear dela,
ori bai, obeditzen eta kritika neurtzen...

7. Beste zerbait? Puntu bat oraindik: euskal kulturarentzat
Jakin bezalako aldizkari batek daukan inportantzia.

Hitz bitan: euskara batuaren filosofia

1956an Euskaltzaindiak deitzen duen lehen biltzar ageri-
koan euskararen galera izango da diagnosirik partekatuenena.
Hilzorian dagoela euskara. Egoera hori nola gaintitu, nola
aurre egin, nola jokatu, ez dago adostasunik. Zenbat buru,
hainbat aburu.

Gerrak kolpaturiko belaunaldian, badira diglosian babesten direnak, euskarari funtzio jakin batzuk aitortu eta hortxe goxo biziitzea proposatzen dutenak, edo horrekin konformatzen direnak. Kontzienteki ala ez, frankismoak inposaturiko hizkuntz politikari men egiten diote: kultur funtzioak hizkuntza bakarrak ditu, gaztelaniak. Txillardegik, ikusi dugunez, 1956an salatzen du: «euskerak ezertarako balio ez duela ainbestetan entzunik, konplejua jarri zaigu».

Dagoenari eusteak du lehentasuna, beste batzuen aburuz. Euskararen atzerakada gerarazteko, euskararen gotorlekuak indartu behar dira: baserria eta mundu-ikuskera tradizionala. Horiek dira euskararen indarguneak, hor dago jatortasuna.

Euskarari gelditzen zaion azken kabi hori desagertu baino lehen, urgentziazko lan bat dago egiteko: ondare hori bildu eta sistematikoki antolatu. Bide hori proposatzen zuen *Ibar* batek. Beste tolosar batek praktikan jarri zuen asmoaren zati bat: Antonio Zavalak biltzar berean aurkeztu zuen lehen aldiz bertsoak biltzeko bere egitasmoa (Zavala 1956), gero Auspoa bilduman gauzatuko zuena.

Egitasmoaren aurkeztean agertzen duen pentsamenduak interes handia du guretzat, asmo horren azpiko hizkuntz filosofiari antzemateko. Bi hitzetan, hauxe: euskara heriotzatik libratzeko, herri literatura da bidea, beranduegi dator goi kultura; analfabetoak euskaraz literatur sortzaile dira eta horiei esker euskara hizkuntza kultua da:

Yo diría que la vida del euskera ha venido siendo la historia de la deserción de los cultos y de la adhesión filial de las clases iletradas. Evitemos que su muerte vaya a ser la historia de deserción de las masas iletradas y de la adhesión, tardía ya, de los cultos (*ibid.*, 244).

Gerrak kolpaturiko belaunaldian, badira diglosian babesten direnak, euskarari funtzio jakin batzuk aitortu eta hortxe goxo biziitzea proposatzen dutenak, edo horrekin konformatzen direnak

Hizkuntza baten biziraupena ezinezkoa dela literaturarik gabe uste da. Bi bide bereizten dira hor, herri literatura eta literatura jasoa. Herri literaturaren apologia egiten du Antonio Zavalak bere plana aurkeztean, arestian aipatu bezala: herri literatura goi mailako kultura da, eskolatik barik zerutik datorrena:

Otras lenguas no hacen literatas sino a las clases cultas; nuestro viejo euskera convierte en literatos a los hombres sin cultura. Nunca tendremos capacidad de valorar el tesoro de humanidad y espíritu que entraña un idioma que hace de los analfabetos creadores de literatura.

Y así, aunque se trate de una lengua sin depósito de conocimientos, se hace de justicia otorgarle el título de lengua culta, por esa cultura superior y anímica que no es un don de las escuelas, sino del cielo (*ibid.*, 243).

Herri literaturaz gainera, literatura jasoa behar du euskarak. Eusko Pizkundeko ikusmoldeak bizirik dirau oraindik: sekulako garrantzia du olerkiak, poema nazionalak, literatura landuak euskararen biziraupenerako eta salbaziorako. Egun handia edo historikoa izan zen euskaltzaleentzat 1950ean Itxaropenako Patxi Unzurrunzagak eta Artetxek frankismoko propagandaren burua zen Pedro Rocamoraren bidez Orixeren *Euskaldunak* poema argitaratzea lortu zutenean. Gailurra jo zuen euskal literaturak obra horrekin. Eta ez da, gainera, poema bakarra: Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu. Euskal-sinismenaren poema* liburuaren argitalpenak aurrea hartu zion 1949an.

Literaturaren bidez jaso ohi zuen euskarak kategoria, Etxepareren ‘thornuya’.

Villasantek deitoratzen du ahalegin eta indar berak jakintza mailetan ez jarri izana. Horri egozten dio euskararen atzerapena, prestigiorik eza, bizitza modernorako trebatuta ez izatea.

Hil ala biziko egoeran zegoen euskara, eta hil ala bizikoa zen euskara batua. Bai. Baina horren pertzepzioa ez da lehen ordukoa. 50eko hamarkadan, gerraurretik oinordekotzan

jasoriko eztabaidak estaltzen du batasunarena. Urte horietako polemika nagusia euskara garbia, euskara mordoiloa zen. Ez batak ez besteak irekitzen zioten aterik etorkizunari. Arrazoi desberdinengatik baina, biek ukatzen zioten garapena euskarari. Euskarak garbia behar zuelako, batek, eta euskarak 'herrikoa' behar zuelako, besteak, ez batean eta ez bestean euskarak ezin zuen bere burua elikatu terminologia kulturalaren bidez, edo ez zuen horren premiarik. Kulturarik gabe, eta kultur terminologiarik gabe, euskara ezin zitekeen izan hiztun komunitate modernoaren hizkuntza, ordea. Krutwigen hitzetan, «Jakintza eta bizi modernuaren konzeptu universaleentzat hunelako bidean gainti ezin hel gaitezkelakotz» (Krutwig 1962, 30).

Horregatik, nahiz eta itxura batean 1959an Euskaltzaindiak hitz berriei buruz hartu zuen erabakiak euskara batuarekin zerikusirik ez izan, egiaz eta benetan handia du; izan ere, behin kultur terminologia akademikoki onartuz gero, euskara kulturalki biziberritzeko bidea ireki zuen.

Euskara batuaren aitzindariak (Krutwig, Villasante, Txillardeggi, Mitxelena eta beste) euskara garbi/mordoilo polemikaren sasien tartetik urratu behar izan zuten bidea, eta lortu zuten: euskara gaurkotu egin behar zen, gaitu, osatu, modernotu, mintzabide bihurtu, euskaldun guztiontzat, gai eta funtzio guztietarako trebatu: teknika, filosofia, administrazioa, irakaskuntza...

Euskara batuaren filosofia ez da arazo filologiko edo linguistikoari teknikoki erantzutea. Euskara batuaren problematika euskara beraren problematika da, ez gehiago, ez gutxiago. Euskara batuaren borroka euskararen berrikuntzaren, berreskurapenaren, biziraupenaren borroka da. Borroka bera. Eta borroka hori euskaltzaleen eskutik joan da, ez hizkuntzalarien bidetik.

50eko hamarkadan minoritarioa zen pentsamendua hurrengo hamarkadan indartuko zen, gerraosteko belaunaldiek hizkuntzaren filosofia hori bere DNAn baitzekarten eta horixe bultzatu baitzuten, modu kolektiboan Jakinekin hasita.

60ko hamarkada: ekin eta jarrai

Sarrera

50eko hamarkadan ikusi dugun Txillardegi bera ikusiko dugu orain ere: bultzatzailea, proposatzailea, neurri praktikoak eskatzen dituen euskaltzalea, egingarritasuna eta eraginkortasuna jomugan dituen.

50eko hamarkadako Txillardegi bera ikusiko dugu 60koan ere: bultzatzailea, proposatzailea, egingarritasuna eta eraginkortasuna jomugan dituen

Proposamen utopikorik ez. Epika gutxi. Irain bat ere ez. Ezaugarri bat gehiago, oso inportantea: tematia, amore ematen ez duena. Euskara batuaren alde, lortu arte borrokatuko da Txillardegi.

Hamarkadatik hamarkadara Txillardegiren asmo eta egitasmoetan ez da etenik. Proposamenak dira, edo ekintzak zein jarduerak dira diferente, baina helburuak beti berak. Irizpide berean mantendu da Txillardegi (1994, 173):

1964ean idatzitako lerro horietan [*Huntaz eta hartaz*, 1965], 1956an bezalaxe, honetara bil zitekeen nire euskarekiko kezka: «euskera gaitu, osatu, batu, gaurkotu» (76). «Euskera benetan eta laister euskaldunen zerbitzuko jar; ala euskera giharek hil. Horra hor aukera» (76). «Eskolak, ikasguak, aldizkariak, merkatalgo eta lantegitzako bulegoak, herriko-etxeak eta administrazio-idazkaritzak oro, Euskal Herriko bizi guzia hitz batez, euskeraz egiñerazi behar da. Hunela, eta ez bestela, salbatuko dugu euskera» (77).

‘Euskaltzaindiaren Laguntzailleak’ mugimenduko kide

1957an Euskaltzaindiak euskaltzain urgazle edo laguntzaille hautatu zuen Txillardegi, Euskaltzaindiak antolaturiko Euskaltzaleen Biltzarrean (Arantzazu, 1956) aurkeztutako komunikazioaren ondoren eta 1957an bertan idatzi zuen nobela existentzialista sonatuaren (*Leturia'ren egunkari ez-kutua*) argitalpenaren urtean.

Ia aldi berean, zehazki 1959an, Euskaltzaindiaren inguruko batzuk, euskaltzainak tarteko, euskarari laguntzeko elkar-te gisa nola antolatuko zebiltzan. Bilbo inguruan batez ere. Euskaltzaindiaren laguntzaileak, Euskaltzaindiaren adiskideak... Joan Mari Lekuonak jakin zuen gerra aurrean bazela talde bat 'Euskaltzaindiaren Laguntzaileak' izena zeramana. Izen hori hartu zuten aurrerantzean. Bilbon bazen talde bat: Oleaga, Gorostiaga, Arruza eta beste. Gipuzkoan ere sortu zen, Juan San Martinen inguruan, Txillardegi idazkari dela. Nafarroan ere sortzekoak ziren Pedro Diez de Ulzurrun eta Jose Agerre tarteko.

Elkarte horrek edo horiek herrietan euskara bultzatzea zuten helburu, beti ere Euskaltzaindiaren babespean. Iker saila Euskaltzaindiari uzten zioten eskusiboki, eta Jagon sailean kokatzen ziren beraiek. Talde ekintzaileak ziren, ez ikertzaileak.

Bizkaian hasi ziren tirabirak eta ika-mikak, oso goiz hasi ere. Kontua zen laguntzaile horiek Euskaltzaindiaren izena erabili ohi zutela beren ekintzetarako, eta hori ez zela batere gogoko Euskaltzaindian. Arazo larri bat sortu zen diru eskearekin. Eskearen dirua zeinek kudeatu edo administratu behar zuen: Euskaltzaindiko zuzendaritzak ala elkarte sortu berriak helburu jakin batzuetarako?

Arazo puntualen gaintik elkarte nola txertatu Euskaltzaindian, hortxe zegoen auzi nagusia. Txillardegiren proposamenan, elkarte Jagon sailean kokaturiko azpibatzerdea da, nortasun juridikorik gabe. Eta, aldi berean, autonomia osoa du. Euskaltzaindiak, ordea, ez du horrela ulertzen: euskaltzain batzuek bederen uste dute laguntzaile horien proposamena ez dela 'Euskaltzaindiaren Laguntzaileak' Jagon sailean txertatzea, Euskaltzaindiaren Jagon saila bereganatzea baizik.

Erakundeak, azkenik, barruko legegizonen esku utzi zuen ebazpena, Jose Maria Lojendio eta Antonio Arrueren eskutian. Lojendiok bien alde egiten du: ez da elkarte berririk behar, baina egonda ere ez da kalterako. Formulazio zehatzagoa egiten du Arruek, eta hori onartzen du Euskaltzaindiak aho batez.

Honela dio:

4. 'Euskaltzaindiaren Laguntzailleak', constituida recientemente con el carácter de filial de la Academia, colaborará con la Sección Tutelar a la que queda incorporada.

5. 'Euskaltzaindiaren Laguntzailleak' constituye una subsección de la Academia, carece de personalidad y de fines propios distintos de los de la Academia misma, y no es sino la prolongación de la Sección Tutelar para euskaltzales no académicos, que así pueden colaborar en las labores de Euskaltzaindia. 'Euskaltzaindiaren Laguntzailleak' trabajará, por lo tanto, bajo las órdenes inmediatas de la Sección Tutelar de la Academia.

Desagertu da autonomia.

Txillardegi, ohi zuenez, bete-betean sartu zen mugimenduan. Berak idatzi zituen araugaiak. Hirugarren puntuak interes berezia du guretzat, hortxe agertzen baita Jagon sailaren misioa nola zehazten den puntuz puntu:

3. Según el punto 3 del repetido Reglamento, la misión que debe cumplir la Sección Tutelar es la siguiente:

a) Prestará preferente ayuda a la fijación de la lengua literaria; uno de cuyos medios habrá de ser la facilitación por parte de la Academia y orientación de los escritos actuales respecto a los mejores textos del euskera escrito.

b) Colaborará con la Sección Filológica en la formación del Diccionario General.

c) Prestará su concurso para la euskerización de textos pedagógicos y demás libros, escritos publicitarios, comunidades, etc., en que sea requerida la Academia.

d) Celebrará concursos literarios, a base de obras originales, o traducciones de publicaciones u obras de interés actual preferentemente.

e) Recogerá cuidadosamente nuestros documentos literarios antiguos, tanto impresos como inéditos, y publicará los que mayor interés tengan.

f) Ayudará a la creación y orientación de clases de Lengua y Literatura vascas.

g) Podrá otorgar el visto bueno a las obras literarias de novelas que lo soliciten, si el lenguaje utilizado reúne las condiciones mínimas de corrección de estilo, de comprensibilidad y gusto literario.

Euskararen aldeko mugimendu edo organizazio izan nahi zuen hura ibiltzen hasi orduko bukatu zen. Porrota da epitafio.

Auzi hori formalki ez dakit noiz amaitu zen, agian 1962ko urtarrilaren 26an, Euskaltzaindiak Arruza jaunari Euskaltzaindiaren izenean ezingo duela ezer egin agintzen dionean. Baina nago Txillardegirentzat goizago bukatu zela, 1960ko abuztuaren 18an guardia zibilak atxilotu zuelako Antiguako etxean.

Txillardegik berak, urte asko geroago, honela gogoratzen du bukaera (1994, 156-157):

Helburuak, organigrama eta Euskal Herriak jasaten zuen zapalketa fazista ezagututa, laguntza merezi bide zuen proiektu honek. Baina laburki azalduko dugunez, trabak agertu ziren berehala.

Finantza bideen alorrean sortu zen hika-mika; eta gerora haustura.

Euskaltzaindiaren Laguntzailleak erakundetik autonomia ekonomikoa eskatzen genuen. Baina hauxe zen Euskaltzaindiak, 'infiltrazio' abertzaleak sinetsirik, onartu nahi ez zuena. Orduan ere «nor dago atzean?» galdetzen zuten geldikorrek eta legezaleek.

Asteasuko Arrue frankistak kezka horiek azaltzea normalizat jo behar da. Abertzale batzuek ere hanka-traba egitea, nekezago uler daiteke. Euskarak ez baitzuen nora heldurik.

Euskaltzainditik dimititzea

Txillardegik, 1963ko abuztuan igorritako idatzi gogor batean, Euskaltzainditik baja ematen du; 1957an Euskaltzaindiak eman zion urgazle tituluari uko egin eta domina itzuli egiten du. Jose Maria Lojendio euskaltzainburuak, ordea, ez zion dimisioa onartu. Are: Euskaltzaindiak euskara batuaren gaiari berandu baino lehen helduko ziola agindu zion:

Euskaltzainburua zen Jose Maria Lojendiok ez zuen ene dimisioa onartu; eta itzuli egin zidan Angelura urgazle izendapenaren Diploma (hementxe daukat neure begien aurrean, etorri zitzaidan tolesturetan tolestuta); eta berehala, ahalik eta azkarrenik, Euskara Batuaren prozesua bideratuko zuela agindu zidan. Eta egiaz mintzo zitzaidala berehala ikusiko nuela (*ibid.*, 167).

Hitza hitz, ez dakit zein izan zen egiazki euskararen erakundearen hurrengo urratsa. 1968ko Arantzazuko Biltzarrak ba ote du euskaltzainburuaren promesa horrekin zerikusirik?

Kontua da Txillardegik dimisioa ematen duela. Dimisioaren zioa? Bat baino gehiago, seguru.

Arrazoi nagusi bat eman beharko banu, Euskaltzaindiaren immobilismoa, esango nuke. Txillardegi konbentziturik zegoen euskal akademia guztiz beharrezkoa zela euskararen

Kontua da Txillardegik dimisioa ematen duela.

Dimisioaren zioa? Bat baino gehiago, seguru.

Arrazoi nagusi bat eman beharko banu, Euskaltzaindiaren immobilismoa

biziberritzean, eta noski euskara batua aurrera ateratzeko orduan. Erakundeko jendea kezka horietatik aparte ikusten zuen, ordea. Hori da erakundearen barruan daraman sei urteetan ikusi duena. Dimisioarekin astindua eman nahi zion, eta ez nolana hiko, kanpaina antolatu nahi izan baitzuen, besteek ere berdin egin zezaten. Ia-ia sasiakademia deitzen dio, «izatez eta obraz behar

zukeanaren laurdenik ere ez du egiten» eta. Funtsean Txillardegik urte horietako Euskaltzaindiari egiten dion salakuntza zera da, euskara hilaz okupatzen dela eta ez bizi, ez mintzabide den hizkuntzaz; bere hitzetan, errazago zaiola euskararen *bitxitasunaz* ari izatea euskararen *bizitasunaz* baino.

Baigorriko gertakaria, Haritxelhar jauna Euskaltzaindian sartzea egitean gertatua, anekdota da, ez huskeria hala ere. Azken ttantta, dio berak. Esanguratsua eta mingarria gertatu zitzaion Txillardegiri, ez da dudarik. Batasunaren alde ari zirenei iseka egitea zen han gertatua: Haritxelhar jauna baxenabarreraz mintzatu da, Lafon jauna zubereraz eta Lojendio jauna gipuzkeraz. «Batasunaren eragille izan nahi denean ez da jarraipide ahalkegarri hori ematen», ondorioztatzen du Txillardegik bere gutunean.

Nik neuk dimisioaren motiboa Baigorriko gertakarian baino areago ikusten dut Euskaltzaindiko Jagon sailetik aritzeko

proiektuak izan zuen paradoan. Babestu ordez, uxatu egin zituen Euskaltzaindiak, arrazoiarekin edo arrazoi gabe. Horregatik gogor ekiten dio erakundeari idatziaren beste parte batean:

Nori egin zizaiokean kalterik 'Euskaltzaindiaren Laguntzailleak' delakoak, esate baterako: euskerari, ala debekatu zutenai? Askotan agertzen da Euskaltzaindia koldar eta Franco-ren morroi, baiña gutxitan ausarta eta euskeraren zerbitzari. Errazago zaio Euskaltzaindiari euskeraren *bitxitasunaz* ari izatea, euskeraren *bitxitasunaz* baino. Bitxitasunari so egiñik, ordea, bere xedea nahasten du eta lana lardaskatzen.

Sei urte huntan ongi ikusi dut, eta hau borondate onez ari den nornahik ikus dezake, Euskaltzaindia legun-legun eta koskarik gabe moldatzen dela Madrille'ko gobernu etsaiarekin. Zergatik? Euskaltzaindiak, oro har, gehiago begiratzen diolako Gobernuaren aginduari, euskerari baiño.

Kontuak kontu, Txillardegiren dimisioak ez du egiaz eta benetan behin betikoa ematen. Dimisio baldintzatua dela esango nuke. Baldintzatua, eta baldintzatzaile izan nahi duena.

Erlatibotasun hori hiru aldiz gutxienez agertzen da testuan zehar:

Euskaltzaindiak izango du azkeneko hitza. Baiña nik, euskeraren alde egoteko, ondorengo hauek egin arte ez dut Euskaltzaindiaren barrenean jarraitu nahi.

Edo beste hau:

Nahiago nuke nik Euskaltzaindiak onhart ba leza nere eskabide hau bere horretan. Baiña libro da ez onhartzeko: badakit.

Baita ni ere, hargatik beragatik, Biltzar Nagusi hori eta bertan erabakitzeakoak egin artean nere dimisioa emateko.

Eta hirugarrenez:

Euskeraren zerbitzuko egon nahi dudalako uzten zaituztet, bezaz, zortzi puntu horiek bete artean.

Horregatik diot baldintzatzaile izan nahi duela dimisioak, zortzi puntu horiek betetzera zuzendua dagoela guztiz.

Zortzi puntutan laburbiltzen du Txillardegik bere ustetan Euskaltzaindiak bete beharko lukeen egitaraua. Zortzi egiteko zehatz, garrantziaren arabera hurrenkeran oso desberdinak; baina guztiek dute irizpide bera: egingarriak dira, praktikokoak.

1. Ortografia. Ortografia bat bakarra onartu.
2. Euskara osatua. Batasuna onartu eta betetzera behartu.
3. Jagon saila indartu. Zortzi edo hamar euskaltzale liberatu lanerako.
4. Dirua. Euskararen alde talde horrek egiaz lan egin ahal izan dezan diru eskari publikoa egin.
5. Euskal eskolak. Madrileko eta Parisko gobernuari euskara eskoletan sartzeko eskatu.
6. Eskola liburuak. Eskola liburuak sortzeko sariak sortu.
7. Apaizak euskaraz. Elizari eskatu apaizek euskaraz predika dezaten.
8. Biltzarra. Erabakiak hartzeko Euskaltzaindiaren Biltzar Nagusia urte horretan bertan egin Iparraldean.

«Bete ditzagun, bada, nere zortzi puntuak, eta barkazioa eskatuko diot Euskaltzaindiari, pozez beterik eta nahi dukesuten eran». Hori gertatu bitartean, Txillardegi Euskaltzainditik kanpo gelditzen da bere borondatez, eta gainerakoek ere gauza bera egin dezaten deia egiten du «egiazko Euskaltzaindi bat sor dedin».

Dimisio idatziaren azken bi puntu horiek zer ondorio edo emaitza izan dute gerora?

Txalo jotzeko gertu agertzen da Txillardegi, Euskaltzaindiak bere eskabideak betetzen baditu. Eta, egia esan, orain errebeldiaz Akademiari egurra ematen dion bezala, bost urte beranduago bere obedientzia osoa agintzen dio Euskararen Erakundeari. Zer gertatu da? Euskaltzaindiak seriotan hartu duela batasunaren gaia. Eta bi kontu gehiago: Mitxelena izango dela bideratzailea, eta Baionako erabakiak aintzat hartuta diseinatuko dela hizkuntz eredua.

Arantzazuk Baionakoa berretsiko zuela jakitea erabakigarria izan zela Txillardegiren jarrera-aldaketan esango nuke. 1968ko maiatzean enteratzen da, Juan San Martin Euskaltzaindiko

idazkariaren bidez, biltzarreko batzordeak Baionakoa oinarritzat hartzea erabaki duela. Berehala agertzen dio bere esker ona, poza eta men egitea Txillardegik Juan San Martini:

Oiñarritzat Baiona'ko gure lanak hartzea erabaki duzute. Neure izenean eta nere lagunen izenean zuen erabakia eskertu nahi dizuet [...]

Nik neuk, nere aldetik, Euskaltzaindia'k idaz-euskera batuari buruz erabakiko duena hitzetik hortzera jarraituko diat. Hau ere nahi duken lekuan esan dezakek. Baita erabakiak gogokoak ez badituz ere (Brusela, 1968-05-22).

Hurrengo hilabetean berriz heltzen dio gaiari:

Oso izan zaidak pozgarri Baiona'ko lana oiñarritzat hartua izatea. Dana dala, eta Gerediaga'ra gauza bera idatzi diat, Euskaltzaindia'k onartuko duena *dagoenetik onartzen diat nik*, nahiz erabakizuna beharbada ez guztiz nere eritzikoa izan. Uste diat hau dala batasunerako bide bakarra (Juan San Martini, Waterloo, 1968-06-06).

Astebete beranduago kritikak txalo bihurtzen ditu:

Betidanik nahi nuen bidetik abiatu duk Euskaltzaindia; eta orain lau edo bost urte gaitzesten nuen guzia edo gehiena bestaldera jarri duzute. Bidezkoa zaidak orduan kritikak egin nituen bezelaxe, gaur txalo jotzea (Juan San Martini, 1968-06-15).

Dimisio gutunaren beste puntua Euskaltzaindiari boikota zen. Euskaltzaindia bide onera ekartzeko, berak bezala besteek ere baja eman zezatela eskatu zuen. Dirudienez, ez zuen arrakasta handirik izan. Guk dakigula, Xarritonek bakarrik jarraitu zion.

Aresti espresuki kontra agertu zen, non eta Euskaltzaindian bertan, zentzu falta salatuz bai batari eta bai besteari.

1963an Euskaltzaleen Arantzazuko Biltzarrean hitzaldia egin zuen Gabriel Arestik ('Euskal literatura batuaren oinarriak: Hiztegia, Berbotegia eta Zentzua'). Eta hitzaldiaren barruan, parentesi artean bezala, pasarte hau sartu zuen:

Egun hauetan gutun bat errezibitu dut etxean, euskaltzain ur-gazle batek euskaltzain guztieri bigaldurikakoa. Firma Jose Luis

Alvarez Enparantza jaunarena zekarren. Harekin beste bat zeterren, beste urgazle batek firmatua, Charriton apaizak.

Euskal literatura batuaren oinarriak hiru dira nire iritzian: Hiztegia, Berbotegia eta Zentzua. Azken hau aurren lekuan jarri behar dugu. Zentzua batez ere.

Dio Charriton jaunak egun batean, harek zergatik eta zertarako eztaikielarik, euskaltzain urgazletzat izendatu zuela Euskal Akademiak. Baina, duda haundirik gabe, Euskaltzaindiaren diploma bat errezipitu zuen, urgazle guztiok errezipitu dugun bezala. Bertan esaten zaio zergatik eta zertarako: Zergatik? «Orain artean eginikako lanen esker-erakutsiz». Zertarako? «Pozkarri izan dakion». Zentzua aurren lekuan jarri behar dugu, jaun-andreak.

Zentzu gehiago erakusten du, berriz, Alvarez jaunak. Halare, puntu batzuk daude zuhurtasunetik eta gizonaren zentzu onetik guztiz aldaratuak. Ikus dezagun:

Zortzi puntu presentatzen dizkio Euskal Akademiari. Bi aurrenekoetan Akademiaren hogen nabarmen bat salatzen du. Bai, arrazoia daduka Alvarez jaunak. Harekin nago. Bi puntu hoek Akademiaren zereginak dira, eta aurreratxuago ikertuko ditugu. Hitzaldi honen gai nagusiak dira.

Hirugarrena eta laugarrenaren gainean eznaiz mintzatuko. Oso akort nago haiekin, baina zeregin hoiengainean eztaikit nik ezer. Bakarrik gauza bat egin dezaket: poz-pozik eramanen nuke kontaduria, eta sosik kobratu gabe, gainera.

Azkenarekin eznaigo konforme motibo bategatik: Eztaukat pa-seporterik. Gainera badaude euskaltzain batzuk, hala uste dut, muga pasa eztezaketenak. Gainera ez dut uste Frantzia lur libre bat dela. Nik behintzat nire ideiak esplikatzeke, Espainian bezainbat enbarazo edukiko nuke Frantzian (Aresti 1963, 32-33).

Baionako Biltzarraren erabakiak (1964)

Baionako Biltzarrak urrezko ezteiak ospatzen ditu aurten. Jada historia da, hain zuzen ere euskara batuaren historia aldatu duena. Hor hasten da neurri batean batasunaren historia. Data horretatik aurrera sekulako abiadura hartzen du batasunak, geldiezia.

1963an Txillardegik Euskaltzaindian dimisioa eman zue-nean, Jose Maria Lojendio euskaltzainburuak euskara batuaren prozesua bideratuko zuela agindu zion. Badakigu.

Guk, halere –dio Txillardegik–, hitzez eta luzamenduz asperturik, areago itxaron gabe, geure kasa jokatzaz hasia erabaki genuen; proposamen mailan bederen Euskara Batua proiektu bat Baionan, eta Euskal Idazkaritzaren bitartez, abiaraztekoan delibaratuta (Txillardegi 1994, 168).

1963an, Baionako Cordeliers karrikan Euskal Idazkaritzak Enbataren aldamenean alocatu zuen areto batean, Hizkuntza Sailean hasi ziren Txillardegi eta besteak euskara batua lantzen. «Idazkaritza hori –dio Davantek– sortu genuen iparraldeko abertzale batzuek, hegoaldeko ihes etorri berriekin, kultura lanetarako» (Davant 2005, 208).

Zein bildu ziren?

Txillardegik hamar lagun izendatzen ditu era honetara sailkatuta: EAJko bi partaide (J. Solaun *Okotz* eta Telesforo Monzon), Enbatako ordezkari bat (Jean Louis Davant), ETako bi (Eneko Irigarai eta Txillardegi) eta euskal liturgi lanetan nabarmendutako apaiz batzuk (Roger Idiart, Andiazabal, Hiriart-Urruti; bi gehiago nahiz eta biltzar-kide ez izan: Dagorret irakaslea eta Etxamendi delako bat).

Davantek, horiez gainera, Pierre Lafitte eta Julen Madariaga aipatzen ditu (bilkura zenbaitetan). Jesus Mari Bilbao ere ikusia dut zerrendaren batean.

Txillardegiren gidaritzapean urtebetez lan egin zuen lan-talde horrek, astero bilduz. Taldean hartzen ziren erabakigaiak, aldian-aldian, euskaltzaleen artean banatu ohi zituzten Euskal Herrian zehar, iritziak jasotze aldera.

Hala, behin lana burututa, jendaurreko ekitaldi bat eratzen da abuztuaren, lan-talde horren emaitzak azaltzeko. 40 bat lagun bildu omen zen, gehienak Hegoaldekoak eta gazteak, kultur eragileak. Jakinen izenean Joseba Intxausti izan zen bertan.

Txillardegiren gidaritzapean urtebetez lan egin zuen Euskal Idazkaritzaren lan taldeak, astero bilduz. Taldean hartzen ziren erabakiak euskaltzaleen artean banatu ohi zituzten

Handik bueltan, Jakinek hitzez hitz beretzat hartu zituen erabakiak eta aldizkarian inposatu egin zituen. Jakin izan zen salbuespenik gabe hori egin zuen bakarra.

Baionako erabaki horietan orpoz orpo jarraitu zitzaion Txillardegik sei urte lehenago Euskaltzaindiaren Bilboko Euskaltzaleen Biltzarrean aurkeztu zuen 'Batasunaren bidea' txostenari. Oraingoan, landuago, osatuago eta didaktikoki aurkeztua dator, baina funtsean 1958ko txosten hura bera da 1964koa.

Baionakoa egiazki maisukiro landuriko egitasmoa izan da bere osotasunean, oreka handiz. Lan-taldean aniztasuna bilatu zuten, inortxo ere kanpoan utzi gabe: euskalki guztiek zuten ordezkariaren bat; politikoki alderdi nagusi guztietakoak zeuden; idazle, irakasle eta euskaltzainak tarteko ziren; iritzi eta aholku eske euskaltzaleengana jo zuten.

Ez zen inoren aurka sortu, batasunaren alde baino.

Ez zen sortu Euskaltzaindiari kontra edo alternatiba gisa, kontrara baizik. Erabakiok onar ditzan dei egiten zaio euskaltzale orori eta, zertan esanik ez, bereziki Euskaltzaindiari.

Idazkaritzak eskatuta, Lafitte eta Larzabal euskaltzain osoek aurkeztu zuten proiektua Euskaltzaindiko bilkuran.

Bide luzea egin du zalantzarik gabe Baionako batasun proposamen horrek, onarpen sozial handikoa izan da. Baina Txillardegiri segurutik poz kilima berezia egingo zion bihontzondoan Mitxelenak eman zion 'bedeinkazioak'. Azaroan idatzi zion gutunean (1994an *Euskal Herria helburu* liburuan argitara eman arte ezagutzen ez genuena, bestalde) egiazta-tzen da Mitxelenak begi onez ikusi zuela Baionako proiektua. Honela idatzi zion:

Biziro ongi iruditzen zait artu duzuten asmoa eta ez asmoa baka-
rrik. Esaten didazunaz neurtu bear baldin badut, tajuz eta zuzen
ari zerate lanean. Ortografiarekikoa, ederki erabakita iruditzen
zait.

[...] Eder baiño ederrago iruditzen zait zuen asmoa eta ez as-
moa bakarrik, baizik eta, orrezaz gainera asmoa mamitzen asi
zeraten bidea. Ene bedeinkazioa ere emango nizueke gogo-gogo-
tik, orretarako eskurik banu (Txillardegi 1994, 169).

Baionako erabakien arrakasta zeri zor zaio? Lehenengo eta behin, berriz diot, urte gorabeheratsu haietan ohikoa ez zen moduari: sortze prozesuan politikoki eta linguistikoki esku-hartze orekatsua bilatu zuten, batetik; eta, bestetik, hedatzeko orduan, konfrontazioa ekidin zuten.

Hasiera onari babes sozialak eman zion lur gozoa eta uzta, idazle berri eta gazteek bereziki. Eta horrela iritsi zen bizirik, Ermutik barrena, 1968ko Arantzazura.

1964an aurkezpenean Baionan egon zen Joseba Intxaustik honela analizatzen du arrakasta:

Nik ez dut uste Baionako hark oihartzun handirik izan zuenik, baina irtenbide praktikoa batzuk bilatu ziren, eta horrek berehala bere ondorioak izan zituen [...] Gure aldizkariak [Jakin, alegia] hartu zuen bide hori, eta horrek esan nahi du hainbat ikastetxetako gazteek jadanik bide horretatik jarraituko dutela. Gero gizarte zibila sartzetik indartsuago gai honetan, eta Ermuko idazle bilerak datoz gero, 1968an. Baionakoa garrantzizkoa da ez oihartzun handia izan zuelako, baizik eta modu pragmatiko batean proposamen batzuk egin, eta praktikan jartzen hasi zelako, eta gazte eta idazle berriak hor sartu zirelako. Euskal idazle talde egoki batek esan zuen horrekin aurrera joan beharra zegoela, eta erronka txiki bat izan zuen Euskaltzaindiak mahai gainean; erabaki egin behar zuen ea bere eskutik hartuko zuen prozesu hori ala ez. Eta zorionez Euskaltzaindiak erabakitzen du kongresu bat egitea 1968an (Astiz 2014, 2014-09-30).

Ermuko bilera (1968)

Euskaltzaindiak udazkenean egin behar zuen Biltzar Nagusiarri aurre hartuz, ekainean bizpahiru egunez idazle andana bat bildu zen Ermuko Lanbide Eskolan. Euskal Idazleen Lehen Jardunaldiak ziren, gerraosteko lehenak. Gerediaga Elkartea zen deitzailea, baina nago Juan San Martinek eta inguruko euskaltzain batzuek mugituko zutela azpitik, Euskaltzaindiaren barrura begira, hain zuzen ere. Halako gai bero bati heltzeko hotz eta uzkur ikusiko zuten Euskaltzaindia, gerta zitezkeen barne etenaren beldur. Giroa berotu eta presioa egiteko balio zezaketen Ermuko jardunaldiek.

Deialdian, Gerediaga Elkartek jardunaldi horietako emaitzak Euskaltzaindiaren eskuetan uzteko konpromisoa hartzen du:

Euskaltzaindiak, aurtan, bere urre-eztaiak dirala ta, literatura euskeraren batasuna artu du elburu, gaurkoz premiazoena iruditu zaiolako. Baña Euskaltzaindiak berak bakarrik eraman eziñezkoa da, alperrik izan alkarte orretan euskal idazlerik geienak. Beraz, gure naia da, Euskaltzainditik aparte (naiz ta Euskaltzaindiari bere lan onetan laguntzeko izan) euskal idazle guzien billerak egin, estudiozko billerak, batasunari buruz orain arte egin diran lanak estudiantuz idazle bakoitzaren iritziak jasotzeko eta aal dala alkartasunera eraman aal izateko. Bertako erabagien berri 'Gerediaga' alkarteak, Euskaltzaindiari emango dio, bere erabakietan aintzat izan dedin idazleen iritzia. Gero ere, idazleak izango bai dute azken itza literatura euskeraren batasunari buruz (Gerediaga Alkartea 1968, 16).

Hainbat txosten eta komunikazio irakurri ziren bertan, euskararen batasuna ardatz gisa hartuta.

Txillardegik ez zuen izan bertan izaterik, baina idatziz zuzendu zitzairen Ermuan bildutakoei. Bere mezuan, batasunaren premia alde guztietatik azpimarratzen du: irakas-kuntzatik, ekonomiatik, ediziotik, hizkuntzatik bertatik. Eta beti modu pragmatikoan, errealistan. Hona lagin bat:

Betidanik izan da euskera idatziaren batasuna nere euskal kezkarik sakonenetako bat [...]

Sendo dauden hizkuntza guziek literatura-hizkuntzaren batasuna osatu dute; eta egiña duten ezkerotik ari dira sendotzen. Idazterakoan, liburuak egiterakoan, eskolan eta administrazioan mintzabide jartzerakoan, eziña da hizkuntza baten dialektu guzietan eutsi nahia. Hau erokeria litzake. Are larriagoa, gainera, gure huntan bezala hizkuntza oso horren hiztunak milloi bat ere ez diralarik.

[...]

Gaur geure eskuetan dagoenaz jardun behar dugu. Eta gure eskuetan dagoen hori nabarmena da: idazkeraren batasuna dago gure eskuetan. Orain arteko anarkiari tenk egin behar zaio. Euskera idatziaren batasuna guztiz beharrezkoa dugu euskararen etorkizunerako (Txillardegi 1968b, 66-67).

Komunikazioaren azken zatian, Baionako erabakiak aiputan hartu eta erabakien defentsa egiten du: «Gure erabakiak ez ziran arinki hartuak izan», eta bai «lan-bilkura askoren ondorio» (*ibid.*, 70).

Baina Txillardegik ez du Baionan gelditu nahi. Arantzazura iritsi nahi du, oraingoan bai, oraingoan Euskaltzaindia prest ikusten baitu. Horregatik eskatzen du guztiok han hartuko diren erabakiei men egitea, aldez aurretik egin ere.

Euskaltzaindia'k, aspaldiko partez, ziñez hartu du aurten eginkizun premiatsu hau; eta zuzentzailetzat Luis Mitxelena jakintsua eta euskaltzale purrkatua hautatu du.

Gauzak horrela, bidezkoa iruditzen zait Euskaltzaindia'ren azken hitzari *denok* menegitea. Zein erakunde hoberik Euskaltzaindia baiño, eta nor jantziagorik Mitxelena baiño? Nik neuk bederen hala egingo dut: Euskaltzaindia'ren erabakizunak aldez aurretik onartzen ditut; eta nere izkribuetan Euskaltzaindia'ren erabakien arabera idaztea agintzen dut gaurdanik (*ibid.*).

Jakinek Ermuko jardunaldietako txostenak eta erabakiak oro argitara eman zituen, Arantzazuko bilera aurretik (Ermuko Euskal Idazleen Jardunaldiak 1968).

Arantzazuko Biltzarra (1968)

Txillardegik esana da: «Guk bultzatu genuen, baina Mitxelena jarri zion zigilua [...] Bera gabe ez zen sortuko euskara batua» (Petxarroman 2011).

Euskaltzaindiak, 1968ko udazkenean, euskaltzainak eta euskaltzaleak bildu zituen Arantzazun erakundearen sorrerako 50. urteurrena ospatzeko kariaz. Biltzarra gai bakarrekoa zen: batasuna, euskara batua.

Arantzazuko bileran ere ez zen izan Txillardegi, muga gaindiezinaren erruz. Fisikoki ez zen han, baina sekulako presentzia izan zuen.

Bi modutara preseski: bidali zuen mezuaren bidez, bate-tik; eta, bestetik, eta batez ere, Baionako txostenaren bidez.

Txillardegik biltzarrera bidali zuen idatzia ez dugu bere osoan ezagutzen, laburbilduta bakarrik agertu baitzen *Euskera*

Txillardegik hiru gai jorratzen ditu 1968ko txostenean: euskera osatuaren beharra, Euskal Idazleen Elkarte, eta euskaldun berrien kasua

agerkarian (Txillardegi 1968a, 222). Ohikoa zuen estilo artez eta zehatza baliatuta, hiru gai jorratzen ditu: euskara osatuaren beharra, Euskal Idazleen Elkarte eta euskaldun berrien kasua.

• *Euskara osatuaren beharra*

Hiru ideia nagusi: euskara 'osotua' (hala dio berak) hil ala bizikoa da; aurretiaz onartzen ditu erabakiak;

eta hiru: indargune guztietan zabaldu behar dira erabakiak.

Behar hau gorria da: euskera bakar bat lortzeko premia guzizkoa [...] Literatura-hizkuntza osatu, ala euskalki guziak hil: hau da gure hautakizuna.

Neuri dagokidanez, berriz ere esango dut bestetan esandakoa: alegia, Euskaltzaindi'k erabakiko duena alde zuretik ematen dudala aintzakotzat, eta nere ahalean jarraituko eta jarraiaraziko dudala.

[...] erabakiei zabalkunde haundia ematea. Aldizkarietan, euskal ikasguetan, edonolako erakundeetan, erabakiak azaldu behar dira, hortarako ikastaldiak herriz herri antolatuz esate baterako. Idazleen eskuetan dago erabakien indarra: beraz, egiñahalak egingo dira euskal idazleen artean oso bereziki, euskera osotua zabal eta itsas dedin.

• *Euskal Idazleen Elkarte*

Alkartasuna, dio berak. Elkarte honen egokitasuna azpimarratzen du, «Euskaltzaindiaren eginkizuna ezertan trabatu gabe». Ahaztu gabe izango zuen 'Euskaltzaindiaren Laguntzailleak' proiektuaren paraderoa. Euskal Idazleen Elkartearen zereginak ez dira korporatiboak eta bai Euskaltzaindiaren zuzendaritzapean mamitzekoak:

Eginkizunak, hortara, Euskaltzaindiaren zuzendaritzapean antola litezke; baiña idazleek lana bere gain hartu eta banatuz. Ikastolako liburuak, irakaskintza hutsa dala-ta, gogotik hartu behar ditugu euskal idazle geran guziok. Euskaldunen zerbitzutan jarri behar dugu, eta ez euskaldunak gure zerbitzuko.

• *Euskaldun berriez zinez arduratu beharra*

Uxatu beharrean bildu egin behar ditugu [...] berentzako artikulak eta lanak prestatu [...] On litzake, esate baterako, 3.000 hizteko hiztegi osotu bat prestatzea eta argitaratzea; eta, astekarrietan eta bestetan, mailla hortako sail bat idekitzea. Gauza bera esan behar da euskeraz ikasteko bidez: ondu egin behar dira, ikasleak egiazki euskeraz ikas dezan.

Horra Txillardegiren mezua.

Baionako Biltzarraren erabakiak, bestalde, Arantzazuko Biltzarraren abiapuntu eta oinarri izan ziren, bata eta bestea. Erreferente nagusia.

Mitxelenak Txillardegik Baionan baino zabalagoetik hartu zuen gaia, 'Ortografia' txostenean (Mitxelena 1968a). Errazenetik zailenera honela sailkatzen ditu Mitxelenak erabaki beharreko sailak:

a) Idazkera edo ortografia; b) Antzinako euskal-hitzen formak; c) Hitz berrien eraketa eta bestetandik hartuen forma; d) Morfologia: izena (izen-ordea) eta aditza; e) Joskera (*ibid.*, 204).

Bere txostenean, Mitxelenak ez ditu ezkututzen Baionako erabakiak, alderantziz baizik, behin eta berriz egiten die erreferentzia.

- Ortografiaz ari dela, hona hemen abiapuntu erabakigarria: «1964-ean Baiona'n egin zen biltzarraren erabakiak hartzen ditut oinarritzat, punturik gehienak astiroago ukituaz» (*ibid.*, 205).
- Sail bereko seigarren puntuan ere: «*H*-rekiko hauzian ere, oraingo joerari segituaz, Baiona'ko erabakiak har ditezke oinarritzat» (*ibid.*, 206).
- Morfologiaren sailean, izenari dagokionez, Baionakoa gorde eta indartzea proposatzen du: «Izenari buruz, Baiona'ko erabakietan hain gogoan duten bereizkuntza guk ere gorde eta indartu behar dugu, betidanikakoa eta alde guztietakoa denez gero». «Ongi deritzat, erabat harturik behintzat, Baiona'n izenaren gainean erabaki zutenari» (*ibid.*, 216).

Txosten nagusi horretan egiten diren aipuez gainera, ondo-ko elkarrizketan Mitxelenak berak eta solaskide mordo batek sarri jotzen dute Baionakora, gehienetan edo beti, onartzeko.

Beste puntu bat: Mitxelenaren jarrera.

Bere hitzaldia honela hasten du Mitxelenak: «Ezin-beste-koa, il-edo-bizikoa, dela uste dugu euskera batasun-bidean jartzea» (*ibid.*, 203). Harrigarri egin zitzaion askori kontundentzia hori, argitasun hori. Egia da Txillardegiren batasun tesiekiko sentiberatasuna agertua zuela aurretik: hamar urte lehenago, 1958an, Txillardegik 'Batasunaren bidea' txostena Euskaltzaleen Biltzarrean irakurri ondoren, eta Baionakoan ere bai. 1958an, tesiarekiko adostasunarekin batera, ezintasuna agertu zuen hitzaldi osteko elkarrizketan. Baionakoan, gutun bidez txalo jo zion, eta hurrengo urteetan eredu bertsua partekatzen zuten berak eta Txillardegik, beste askorekin batera. Mitxelenak zuen azken hitza Euskal Idazleen Elkarteko hizkuntz istiluetan, Txillardegik hala proposatuta, guztia esan behar baita.

Asko idatzi da Mitxelenak zergatik ez zuen goizago batasunaren aldeko apustua egin. EAJ bere alderdia deseroso ez jartzeagatik omen zen; Euskaltzaindia barrutik ez zatitzearren omen zen. Txillardegik dio euskararen egoeraren mugen kontzientzia garbia zuela, baina euskara goitik behera berri-etzeko presarik ez zuela ikusten, edo aukerarik ez. Denetik egon daiteke. Segurua gauza bat da, jarrera aldaketa hori Arantzazun argitu zuela, arrazoi eta guzti: oraingoan ahal zen, posible zen, indar bat bazen aurrera egiteko:

Ni ez naiz ari eginkizun ontan, gustokoa dudalako... neretzat Errenderikoa errexena ta ederrena, baizik eginbeharra ikusten dudalako.

Erabakiak, baldin artzen baditugu, ezer ez lirake... indarrak ez badago atzetik. Ni ez nintzan sartuko auzi ontan baldin ikusi ez banu indar berri bat, ez dakit zenbateñokoa, ba dala (Mitxelena 1968b, 240).

Luis Villasantek berbertatik ezagutzen du Mitxelenaren eboluzioa:

Mitxelenak esaten zuen bera lehenago ez zela batasunaren auzi honetaz arduratzen; eta ez beronen garrantziaz jabetzen ez zelako, orduko gure gizartean horretarako behar diren baldintzak ikusten ez zituelako baizik. Baina hirurogeiko hamarkadan gizarte-giroaren aldaketa gertatzen da, eta harrezkero, bai, batasuna aurrera eramateko behar diren indarrak, kontzientzia eta baldintzak, bai, orain badira jadanik (Villasante 1994, 653).

Lau agiri batasunerako (1968-1970)

Euskara batua da ondoko lau agirion lotura. Garrantziaren ikuspuntutik ez dira balio maila berekoak, ezta gutxiago ere. Bakoitza berean, laurak dira garrantzitsuak, ordea. Azken batean, hortxe biltzen dira batasunaren eragile eta protagonista handienak, instituzionalak eta sozialak: Euskaltzaindia, idazleak, irakasleak; hau da, euskararen erakundea, kultura idatzia eta irakaskuntza. Ermuan idazleak bildu ziren, lehen aldiz gerraostean; Arantzazun euskaltzainak eta euskaltzaleak; Eibarren idazleak, alfabetatzaileak eta irakasleak; eta Loiolan, ikastole-tako irakasleak.

Eibarren sinatu zen agiria bi modutara izendatzen da: 'Euskal Idazleen Zina', Baionan Euskal Idazleen Elkartereko biltzarrean aurkeztu zena; baina 'Eibarko Zina' bezala da ezagunagoa: Eibarren 1970eko maiatzaren batean onartu zen. Eibarko eta Baionako bertsioen artean aldeak daude, zehazki laugarren eta seigarren puntuetan, dagokion lekuan ikusiko dugunez.

Agiri horietako bi Euskal Idazleen Elkartetik bideratu ziren: bat zuzenean, Eibarko Zina; eta bestea zeharbidez, Loiolako Agiria.

Ermuan idazleak bildu ziren, lehen aldiz gerraostean; Arantzazun euskaltzainak eta euskaltzaleak; Eibarren idazleak, alfabetatzaileak eta irakasleak; eta Loiolan, ikastole-tako irakasleak

1. *Ermuko Euskal Idazleen Jardunaldien erabakiak, 1968-06-30*
(Ermuko Euskal Idazleen Jardunaldiak 1968)

Ermua'n, Euskal Idazleen Jardunaldietan bildutako idazleek, erabaki hauek artu dituzte:

1. Letamendia, Garmendia ta Laspiur'en ponentziak ontzat hartu. Xalbador Garmendia'renak hobeki azalduko dira beste agerpen batean.

2. Euskal idazleen elkarte bat sortu, San Martiñek bere ponentzian azaldu duan bezela. Hori sortzeko batzorde bat sortzen da, sei lagunekoak: Juan San Martin, Jose Luis Lizundia, Iñaki Beobide, Joan M. Torrealdai, Xabier Gereño ta Manex Pagola. Hauek, bideak gertutzen dituztenean, dei bat egin beharko diete euskal idazle guztieri batzar orokor batera.

3. *Jakin* aldizkaria oraindik lotzen da Oñati'n Irailean Euskaltzaindiak artuko dituen erabakietara. *Anaitasuna*'k, Bizkai'ko aldizkaria danez, bizkaieraz idazten jarraituko du, baiñan orrialde bat aterako du euskera literario batuan, Bizkai'ko herrialdea gertutzen joateko. Fonetismoak eta baztertuko ditu zearo, aditzean ezingo du oraindik bizkaiera utzi. *Anaitasuna*'ren jokabide ontzat hartzen da, ta eskabide berdiña egiten zaio 'Príncipe de Viana'ri.

4. Aditzaren batasuna beharrezkoa dala ikusten da. Hortarako bereziki batzorde bat sortzea eskatzen zaio Euskaltzaindiari, bertarako hauek proposatuaz: Mitxelena, Lafitte, Intxausti, Berriatua, Mendizabal eta Iraizoz.

5. Euskal Herriko egunerokoeri euskerazko sail bat sortzea edo lehengoa gehitzea ontzat hartzen da. Nola eta noiz egin, sortuko dan Alkartearen eskuetan uzten da.

6. H'ri buruz, Bayona'ko erabakiak ontzat hartzen dira. Monzon jaunari h'ren arrazoiak adierazotzea eskatzen zaio. Lafitte, Haritxelar eta Larzabal jauneri, h'a, nun eta noiz erabilli behar dan azaltzea eskatzen zaie.

7. Euskaltzaindiari eskatzen zaio, Oñati'ko Batzarrean hartzen diran erabakiak, al danik eta azkarren '*Euskera*' bere aldizkariaren separata batean ateratzeko, herriaren eta idazleen jakinbiderako.

8. 'Hegosa' etxeari proposatu, Aingeru Irigaray jaunaren eskabidez, Karmelo Etxenagusia'ren antologia biak, Bizkai'koa eta Gipuzkoa'koa argitaratzea.

9. Ikastoletako andereño ta zuzendarieri laguntza eskeiñi, euskera literario batuari buruz: hitzaldiak, ikasteak, arrazoiak eta abar.

Ermua'n, 1968'ko Bagilla'ren 30'ean

*2. Literatura euskeraren batasunari buruz Euskaltzaindiaren
agiria, 1968-10-05 (Euskaltzaindia 1968)*

Arantzazuko billeren ondorean, han ziran euskaltzainak elkarturik, argi-bide hauek eman zituzten.

Arantzazuko batzarrea egin ondoren, Euskaltzaindiak esker-rak agertu nahi dizkie etorri diren nahiz beren iritziak bidali dituzten guztiei.

Lehenik ikusi duguna da guztion ustez gure hizkuntzaren batasuna behar-beharrezkoa dugula. Batasuna, noski, ez da Euskaltzaindiak egin dezakean gauza, eta are gutxiago bat-batean egin dezakeana. Batasun hori, euskera idatziaren batasunaz mintzatu geranez gero, euskal-idazle eta irakasleen eskuetan dago, Euskaltzaindia gidari eta laguntzaile dutelarik.

Arantzazun izan diren eta ez diren euskaltzaleak argibide bat izan dezaten, Euskaltzaindiak geroago eta astiroago argituko dituen erabaki eta lanen aurrerapena agertu nahi du orain.

1) Ortografiatz hortarako hautatu zen batzordeak adierazi dituen puntu gehienak onhartuak izan dira, ikusi dugunez.

2) *H*-ren hauzian, izan diren iritziak entzun ondoan, erdi-bide bat aukeratu da hasteko: alegia, begi onez ikusiko lukeala Euskaltzaindiak letra hori bi bokal berdinean nahiz ezberdinen artean erabiltzen hastea.

Honek ez du esan nahi gorago jo nahi dutenen saioak ez direla ongi ikusiak izango.

3) Morfologiaren izenen erabileraz batzordeak prestatu duen aintzin-lana puntu nagusietan oinarri bezala hartuaz jokatu du, aditzarekikoa beste aldi baterako utziaz.

4) Aztertu dira, orobat, batzordeak euskal-hitz zahar eta berrien formaz gertatu dituen lanak, gero ere hori bide beretsutik hobeki lantzeko asmoz.

Atsegin hartu du Euskaltzaindiak elkar-hizketa honetan agertu den giroaz, gendetasunaz eta elkar lanerako gogoaz eta uste du, gero ere, guztion laguntzarekin, bere eginkizuna beteko dela. Hortan saiatuko dela.

Euskaltzaindia

Arantzazu-Oñati, 1968-urriaren 5-ean

3. *Eibarko Zina (Anaitasuna 1970b) / Euskal Idazleen Zina, 1970-05-01*

Euskal Idazleen Elkarteko lagun garenok 1970-garreneko Martxoaren 29-an, *Batasunaren Kutxa* liburuan agertzen diren euskerazko idaz-moldeak aztertu ondoren, erabakiok hartu ditugu:

1) Liburuaren argitaraziotik 1971-garreneko azken egun arte, hemen agertzen diren moldeez eta erregelez baliatuko gara.

2) Baldin eta firmatzaileengandik inor ados ez baletor bertoko edozerekin, bere gogara duena erabiltzeko eskubidea ukanen du, baina *Kutxaren Giltzariei* idatziz adierazita.

3) Bitarte horretan hartutako zuzenketa guztiak eta liburua bera, Mitxelena jaunari emanen zaizkio orduan Giltzarien eskuetatik, eta berak erabaki beharko duena behin eta betiko beteko dugu.

4) Premia horretan ikusi ditugu geure buruak, Euskal Herriaren ganako eginbide hau betetzen ez dela ikusirik [Euskaltzaindiak betetzen ez duela ikusirik (*Baiona*)].

5) Geure arteko batasun hau Euskal Herriari eta Euskaltzaindiari eskaintzen diegu, ontzat har dezaten erregearekin batera.

6) Hemen hartutako erabakiak beteko ditugula zin egiten dugu, geure ohoregatik [fededunek bere Jainkoagatik eta fedegabeek bere ohoregatik (*Baiona*)].

Baionan, 1970-garreneko Bazko igandean.

Eibarren, 1970-garreneko lehen maiatzean.

4. *Loiolako Agiria, 1970 (Ikastoletako Irakasleak 1971)*

Ikastoletako Irakasleak, udako beren lehendabiziko eta bigarren ikastaldian, erabaki batzuk hartzera heldu dira zenbait gaitan.

Une honetan ez da garrantzi gutxienetako arazoa, Euskera Batuaren bidetik joatea. Beraz,

a) Arantzazuko arauak, erabakitzat hartzen ditugu eta batasunaren bideen oinarritzat.

b) Alfabetatze talde eta Idazleen Elkartearekin batera jo nahi dugu.

c) Liturgia taldearen batasunaren bidea ez dugu geuretzat onartzen. Adibidez: Meza Santuak eta Kristau Ikasbideak markatzen duen bidea.

d) Pedagogiaren arloan batasuna urratzea, bereziki gure lana dela uste dugu. Hala ere, nola eta zer mailatan batasun hori egin, gurasoekin eta gure hizkuntzari buruz ikasia den jendearekin kontatzeke ez genuke aurrera eraman nahi.

Loiolan, 1970.

Ikastoletako Irakasleak

Euskal Idazleen Elkarteak: batasuna jomugan

Euskal Idazleen Elkarteak (EIE) Arantzazuko Biltzarretik urtebetera sortu zen. Lehen bilera 1969ko irailaren 7an egin zuen, Baionan. Bizialdi aktibo laburra izan zuen oso, 1969ko irailetik 1970eko maiatzaren lehenera doana. Laburra, baina bizia, gorabeheratsua.

Lau bilera orokor egin zituen: hiru Baionan eta bat Eibarren. Baionako bilerak Euskal Idazkaritzan egin ohi ziren, hain zuzen batasunaren leku «sagaratuan», Baionako erabakiak hartu ziren gunerean. Laugarren bilera Eibarren egin zen, maiatzaren lehenean. Egun beroa suertatu zen.

Txillardegiren buruan, bi ezaugarri izan behar ditu elkarteak: lan talde izan behar du, ez ohorezko; eta bigarren, batasuna izan behar du jomuga, bi adieratan: idazleen batasuna eta, batez ere, euskararen batasuna. EIE ez zen sortu Euskaltzaindiari aurre edo aurka egiteko, kontrara baizik, Euskaltzaindiaren erabakiak bete eta betearazteko. Zer ikusirik ez 1972an Loiolan sortuko zen 'Idazleen Bazkunarekin', Euskaltzaindiaren egitasmoari aurre egiteko sortu baitzuten elkarteak euskara batuaren aurkariak.

Elkartearen ekimenak bi motatakoak izan ziren nagusiki. Gestio mailakoetan gogoan dut hainbat interbentzio eskatzen zizkidala biltzarrak, idazkari nintzenek, batasunak aurrera

Txillardegiren buruan, bi ezaugarri izan behar ditu elkarteak: lan talde izan behar du, ez ohorezko; eta bigarren, batasuna izan behar du jomuga, bi adieratan: idazleen batasuna eta, batez ere, euskararen batasuna

egin zezan gehienak. Bi ditut bereziki gogoan: *Zeruko Ar-gia*-ri pare bat aldiz gutxienik eskatu zitzaion Arantzazuko arauak onartzeko. Bestalde, kezka handia zegoen elkartean irakasle eta ikastolekin, eta, hala, behin eta berriz eskatu zitzaien batasunaren aldeko jarrera. 1970ean lortu zen, azkenik, Loiolan bilduriko Ikastoletako irakasleek Euskaltzaindiaren arauak guztiz onartzea.

Harreman diskretu horien aldean, sona handiko ekimenak izan ziren elkarrekin lotuta dauden bi: *Batasunaren Kutxa* eta Eibarko Zina. Prezio altua izan zuen proiektu horiek aurrera ateratzeak: elkartearen moteltzea eta agian heriotza.

Batasunaren aldeko batasuna mantentzea ez zen inoiz erraza izan elkartean. Jaiotzatik beretik 'bitaratua' sortu zen, Txillardegik eta Gabriel Arestik deituta sortu baitzen. Desadostasunak, eta are istiluak, sarri sortu ziren barruan, diziplina mailakoak, abiadura kontuak, ustezko interes komertzialak, pertsonalismoak, jokabidezko edo edukizko zioak aitzakia. Aditzaren kontua izan zen agian gogorrena.

Txillardegiren egitasmoa

EIEren historian Txillardegik garrantzi handia izan du. Berebizikoa. Ez bakarrik abian jartzearen ekimena berea izan zelako, edota estatutuak idatzi zituelako bakarrik. Txillardegik idatziriko hogeitau gutun pertsonal ditut gai horren inguruan, eta elkartearen jarraibidean berak egindako lan jarraitua agertzen da nabarmen.

• *Elkartea sortzeko iniziatiba*

Nik neuk Txillardegiren asmoen berri lehenengoz 1969ko uztailan daukat, gutun bidez:

Orain, beharbada ba dakizu, euskal idazle elkartasun bat egin nahiko genuke. Arestiri, San Martini eta Arregiri idatzi diet huni buruz. Literatura-euskera edo 'euskera idatzia'ren batasuna lortzeko aurrenik; eta euskal idazleok elkarri berotasuna eta laguntza emateko. Ez dakit hunen berririk duzun. Zer deritzazu zuk? (Brusela, 1969-07-09).

Baina ia urtebete aurretik hasia zen asmoa mamitzen. Iku-sia dugu nola idatzi zuen Arantzazuko Biltzarrera, 1968an, 'Idazleen Alkartasuna' proposatuz. Orduan, Euskaltzaindiaren baitan edo ondo-ondoan planteatzen zuen elkarte. Juan San Martinek Euskaltzaindiarekin lotura gabekoa behar zuela esan, eta konbentzitu egin bide zuen.

Elkartea bideratuko zuen lagun baten bila zebilen Txillar-degi, 1968ko abuztuan. Juan San Martini Rikardo Arregi proposatzen dio, iritzia eskatzearekin batera:

Nere ustez arlo huntan, beste edozeinetan bezelaxe, gizon bat aurkitu beharra zegok, hortarako gizona; eta, ahalean, diru-kontua berari konpondu, eta hortara ez bestera eman dedilla [...] Nor izan diteke gizon hori? Ez zekiat oker nagoen: Rikardo Arregi beharbada. Gaztea duk, ez duk hik gorroto ditukan horietako bat, eskolak ari duk egiten orain, ezaguna duk, «euskeraz eta ez beste inola» idatziko duela esaten zidan orain dala gutxi. Aski ote? Aresti baiño diplomatikoagoa izan diteke, nere ustez. Zer iruditzen zaik? (1968-08-31).

Rikardo Arregi 1969ko uztailaren 10ean hil zen. Eta Txillardegik irailean idatzi zidan idazkari izateko proposamena eginez:

Zurekin buruz buru hitzegin ez badut ere, C.S.'ren [Karlos Santamaria] bidez izan dut zure berri, eta gauza bera Joxe'ren [Joxe Azurmendi] bidez, Rikardo zanaren [Rikardo Arregi] bidez, eta abar. Jakin'en lan bikaina ikusten dut, Z. Argia'ko zure artikulua, zure gutunak; zure eboluzioa ere bai, argiago baitutuz zure oiñarriak gaur, orain dala bizpahiru urte baiño. Nik sekretario bat proposatuko dut; *zeu!* Zer deritzazu? Postu hori betetzeko prest zaude?

Bi laguntzaileetan ere pentsatu dut. Bata ipartarra jarri behar: helburuz eta kanpokoekin harremana izateko; nik Kanblong proposatuko dut. Bestea hegotarra: Gereño, esate baterako. Izendatzen ez badugu sekretaritzaren bat, gure Elkarte ez da aurrera joango Ermua'ko izen pilloa baino. Kondaira *fedea duten gizonek* egiten dute, eta ez masek: ez parlamentoelek berek ere! Zuk fede hori duzula uste dut; eta dohainak ere bai; eta hor zaude, eta ongi jarria. Argi eta garbi hitzegiten dizut (Brusela, 1969-09-01).

- *Txillardegik idatzi zuen barne-araudia*

1969ko abuztuan idatzi zuen barne-araudiaren proposamena.

Idazle elkarte baten ohiko eginkizun eta helburuei uko egin gabe, elkarte honek bazuen ezaugarri nagusi bat: euskara batuaren bidean aurreratzea, dinamizatzea eta sozializatu edo gizarteratzea, inoiz edo behin presio talde gisa ere bai. Batasunaren helburu hori garbi dago hasieratik Txillardegiren araudian:

Elkarte huntara bildu garen lagunok batasuna bultzatzeko bildu gara: bai hizkuntza idatziaren aldetik, bai gure arteko hartu-emanak eta elkarrekiko laguntza haunditzearen aldetik. Elkartean jarrai ahal izateko, beraz, baldintza bat da beharrezkoena: Elkarreak hartutako erabakiak denok batera betetzea. Hunela jokatzeko gertu ez dagoena ez dugu inolaz ere gure etsai nagusi egingo; baina Elkartetik at utzi beharko dugu.

Puntu huni hertsiki-hertsiki atxiki beharra dago. Bestela alpeirik sortuko genukean gure Elkartea. Are gehiago: kaltegarri ere gerta lekiguke (Velez de Mendizabal 1987, 6).

- *Lan tresna estrategikoa*

Euskararen garapenean garrantzi handikoa zen elkarte Txillardegirentzat.

Txillardegik behin baino gehiagotan azpimarratu du ideia bera: «hizkuntza ere bi hankaren gainean mugitzen den zer-bait dela; alde batetik erakundeak behar dituela, eta herri mugimendua bestetik» (Agirre 1996, 67). Euskaltzaindiari, hortaz, beste hanka bat gehitu behar zitzaion, EIE:

Larunbatean 'Elkartea' sortuko dugu, Jainkoa lagun. Hau inportantea izan ditek gure hizkuntzaren etorkizunerako; baina, hau egia dalako, Euskal Herrian dagoen saltsaren zipriztinek harrapatu egingo gaituzte. Hau badakit; eta zeuk ere ba dakizu, noski. Baina horrek ez gaitu atzeratu behar, nere ustez. Halaz ere, *jakinaren gainean* joan behar dugu; eta ez mantso-mantso eta aingeruak bezala.

Guk (zuk, nik neuk eta beste askok, gehienek segurki) euskeraz piztu nahi dugu, eta gure eginkizuna bihotz-bihotzez hartu dugu. Beste batzuk, berriz, gure Elkartean sartzea beren politika indartzeko bide bat besterik ez dute ikusten: edo harrotzeko aitzekia bat. Hau ba dakit; edo ba dakigu. Zer egin?

Nere ustez ez dago soluzio *bat* baizik: Euskal Herria bihotzaren erdian darabillkigunok *gogor* eta *zentzuz* jokatzea, Elkartea hau hasieratik geure herriaren eta kulturaren zerbitzuko jarritz (Brusela, 1969-09-01).

Eraginkortasuna bilatzen zuen Txillardegik gauza guztien gainetik, horregatik ematen zion lan-tresnaren funtzioa elkarteari, hurrengo hiru gutunetan antzeman daitekeenez:

Ez dugu *inola ere* beste alper-berritsu-poto bat behar. Lanegin egin behar dugu. Hortarako biltzarrera aurretik beretik hasi behar dugu lanean. Han *erabaki* egin behar ditugu gauzak, ez momentuan asmatu. Orain dago pentsatu beharra, ez Baiona'n (Brusela, 1969-08-21).

Joan *aurretik* behar da pentsatu; ez han. Arren: ez dedila hau ere izan beste alper-zulo bat! *Lanera* goaz. Eta gure Elkartea *langile-elkarte* bat da (Brusela, 1969-08-22).

Guk pixua behar dugu, seriotasuna, zientzia-bideak, pulamentua, funtsa eta euskaltzaletasuna oparo eta fin-fiña (Brusela, 1969-09-01).

Elkartearen asmoak eta istiluak

• *Aditzaren gaia*

Aditza gai korapilatsua zelako, hain zuzen, Mitxelenak Arantzazun «beste aldi baterako» uzten zela esan zuen. Gai hori elkartean Arestik eta Kintanak erabakitze eman nahi duten garaian, artean Euskaltzaindiak ez du abian jarri ere egin aditz batzordea. 1970eko irailean abiatu zen batzordea, eta 1972an eta 1973an erabakitzen ditu aditz laguntzailearen formak, eta 1977ko abuztura arte itxaron beharko da aditz trinko edo sintetiko batua izateko. Goizegi da, hortaz, aditzaren gaia elkartean ebazteko.

1969tik aurrera, elkarkide gehienak, oker ez banago, gipuzkeraren aldekoak ziren, Mitxelena, Txillardegi eta Patxi Altunarekin batera; baina ez denak, lapurteraren alde zeuden sutsu Aresti eta Kintana. Barruko banaketa, gipuzkera versus lapurtera, elkartetik gizartera edo hobe komunikabideetara zabaldu zen. 1970ean Arestik Mitxelenari esaten dio, hitzez

hitz, «contamos con dos medios para difundir los pasos que vamos dando: Anaitasuna y Lur», eta halaxe da.

Xabier Kintana, oker ez banago, urte horietan *Anaitasuna*-ko zuzendaritzan zegoen, eta bertan agertzen ditu hainbat artikululu lapurteraren alde eta gipuzkeraren aldekoen ahuleziak azpimarratuz. Hona adibide bat edo beste:

Dakigunetik, bi jarrera daude honi buruz idazleen artean: batzuek lapurtar formak hartu behar direla diote, eta beste batzuek gipuzkoarrak nahiago.

Donostian, egia da, Mitxelena jaunak berak pertsonalki gipuzkoar aditzaren alde zegoela esan zuen, baina ez linguistikazko arrazoiengatik, soziologiazko arrazoiengatik baizik [...]

Dakigunetik, joan den urtean gure Errenteriko irakaslea bera ere lapurtar sistimaren alde zegoen. Aurten, ordea, gipuzkeraren alde [...]

Azkenik, linguista baten arrazoiak linguistiko izan behar direla uste dugu, apal apalik; politiko edo soziologiko direnean, zientzia hauetan maisu ofizialik jarri ez dugunez gero, guztiok esan baitezakegu zertxobait (Kintana 1970).

Anaitasuna errebista hau lehen mementotik Lapurdiko aditz klasikoaren alde agertu zen (*derautzut, derautazu...*); baina ingurua aditz aberats honen abantailak ikusteko prest egon ez, eta, aldiz, haren zahar kutsua (?) dela kausa, behar baino gehiago gaitzeste-ko gertu zegoela ikustean, konponbide bezala, Lapurtar modernoaren alde abiatu zen (*dautzut, dautazu...*), nafar, gipuzkoar eta bizkaitar gehienen antz haundia duena (Kintana 1971).

Aditz batuari buruzko artikululu harrigarri bat agertu da urtarri-laren 2ko *Zeruko Argian*, Larresoro gipuzkoar idazle ezagunak [Txillardegi] izenpetuta. Harrigarri esan dut, zeren, hark 1968.eko *Euskera* aldizkarian egindako lana eta *Sustrai Bila* irakurri ondoren, bai eta horretaz harekin pertsonalki mintzatu ondoren, berak aditz batuaz uste zuena zeharo ezberdina zela pentsatzen bainuen (Kintana 1972a).

Larresororen argumentaziorik bortitzena, gipuzkoar sistemaren defendatzaile guztienena bezalaxerik, literatur mailakoa izan nahi da, eta batez ere, azken urte hauei dagokienez, soziologiazkoa.

Aldez aurretik esan behar dut, ez nagoela konforme argudio hoiekin, egiazkoak izan arren, euskararen kasuan balio gabekoak iruditzen zaizkidalako. Baina, horrez gainera, ez dut uste, literatur eta sozial arazoak hain klar daudenik (Kintana 1972b).

• *'Batasunaren Kutxa' eta Zina*

Lur argialetxerako Arestik eta Kintanak moldatu zuten liburua. Burutua edo egin xamartua zegoenean aurkeztu zen EIEEn, babes bila. Elkarkideen onarpenik ez zuen lortu liburuak, ez hasieran eta ez gero, hainbat auzi eztabaidagai baitzen barruan. Erabaki salomonikoa hartu zuen elkarteak, 1969ko abenduaren 27an, barne desadostasunak gainditu ahal izateko: Biltzarrrak erabaki zuen hizkuntz arazoetarako azken hitza beti Mitxelenak izango zuela aurrerantzean.

Batasunaren Kutxa-rekin, zer egin, ordea? Egileen ize-nean ager zitekeen besterik gabe; baina nahiago zuten elkartearen babesa espresuki agertzeara. Halaxe argitaratu zen, bitxikeriaz beteta bada ere.

Liburua ikusi hutsarekin antzeman daitezke hainbat kontu harrigarri. Hasteko 'Kutxako giltzarien' figura, kutxaren altxor zaintzaileak bailiran. Are harrigarriagoa da hiru giltzarien artean, Aresti egilearen ondoan, kontrako iritziaren defendatzaileak aurkitzea, Txillardegi eta Patxi Altuna, halaxe biltzarrek aginduta.

Hiru giltzarien oharra, gero: giltzarien oharrak goitik behe-ra ahultzen du guztiz sendoa eta irmoa beharko zukeen mezua: alegia, arauak betetzera ez da inor behartzen, betetzeko zina egin zutenak ere ez; aditzaren puntuan hitzez hitz dio aditzaren azalpena bi autoreena dela, eta horretaz ez dela deus erabaki; erabakiek, bestalde, urte eta erdiko eperako bakarrik balio dute, idazleen ekarpen berriekin Mitxelenak erabakiak hartu arte, alegia. Eta epe horren buruan Mitxelenak hartuko dituen erabakiekin *Kutxa*-ren edizio berri bat egitera behartzen du argialetxea.

Arestik eta Kintanak moldatu zuten 'Batasunaren Kutxa' liburua. Burutua edo egin xamartua zegoenean aurkeztu zen EIEEn, babes bila. Elkarkideen onarpenik ez zuen lortu

Eibarko Zina bezala ezagutzen den testua, hala, indargabetua gelditzen da, ahuldua, 'deskafeinatua', esan ohi den bezala. *Batasunaren Kutxa*-ko erabakiak betetzeko hitza ematen da, bai, baina trinkotasun gutxi du edukiak. Idazleen konpromisoak itxura sobera du, eta edukia eskas.

Iskanbilarik handiena, baina ez bakarra, seigarren puntuak atera zuen, egia esan, huskeriaren hurrengoak. 1970eko pazko igandez Baionan aurkeztu zenean, hala zioen: «Hemen hartutako erabakiak beteko ditugula zin egiten dugu, fededunek bere Jainkoagatik eta fedegabeek bere ohoreagatik». Eibarren, aldiz, eztabaida askoren ondoren, honela birformulatu zen testua: «Hemen hartutako erabakiak beteko ditugula zin egiten dugu, geure ohoreagatik». Lehen bertsioa Arestik idatzia zen.

Esanguratsua da, bestalde, Baionatik Eibarrera gertatu den beste aldaketa bat ere. Arestiren jatorrizko bertsioan laugarren puntuak Euskaltzaindia salatzen zuen, eta hainbat eztabaida tarteko, leundu egin zen testua Eibarren. Hona bi aldaerak:

Premia horretan ikusi ditugu geure buruak Euskal Herriaren ganako eginbide hau Euskaltzaindiak betetzen ez duela ikusirik (Baiona).

Premia horretan ikusi ditugu geure buruak Euskal Herriaren ganako eginbide hau betetzen ez dela ikusirik (Eibar).

Azken puntu bat, ez huskeria: Mitxelenaren izena *Batasunaren Kutxa*-n eta Eibarko Zinan.

Liburuaren azalean agertzen denez, Mitxelenaren promesaren pean argitaratzen da Euskal Idazleen Elkarteko dirudien *Batasunaren Kutxa*. Eibarko Zina izenpetu zuten 63 idazle, irakasle eta alfabetatzaileraren artean ere agertzen da, zerrendako azkena. Mitxelena bat ote zetorren bere izenaren erabilera horrekin? Mitxelena bera ez dakit, baina Mitxelena ezagutzen zuen asko harritu egin zen Salamancako irakaslearen izena hor ikusita. Lekuz kanpo ez bada ere, 'bortxaz edo behartu xamar' sartua ematen bide du. Arestik berak Mitxelenari azalpenak eman beharrean ikusten du bere burua:

Nos hemos valido de su nombre, que aparece en la portada, en la contraportada y entre los firmantes. Creo que *más o menos*, Ud. estaba de acuerdo con ello. En lo que se refiere a la portada, nos dió su permiso verbalmente en la Diputación. Entre los firmantes lo metimos porque estaba Ud. dispuesto a firmar, y de todas formas antes de meterle se lo comuniqué yo por carta. Quizá hayamos abusado; si es así ni qué decir tiene que quedamos muy pesarosos, y de que si le hemos ocasionado algún perjuicio, nos encuentra Ud. dispuestos a reparar en forma que Ud. desee o con que quede satisfecho. Naturalmente ello es asunto entre Ud. y nosotros, y claramente lo hemos hecho para valernos de su prestigio, con el único objeto de favorecer y acelerar al máximo el proceso de la unificación (Bilbo, 1970-09-09; in Aresti 1986, 167-168).

• *Politizazioaren mamuak*

1969ko abenduaren 27ko bilkurarako Mitxelenak ez zuen etortzerik izan, Euskaltzaindiko bilera baitzuen. Txillardegik bertan egotea nahi zuen, inolaz ahal zela. Etorri ez, baina txosten mamitsua bidali zion elkarteari. Antza denez, Mitxelenaren kezka nagusietako bat une horretan elkartek eta batasunak hartu zuten edo har zezaketen bidea zen, alegia, batasuna, politikarekin, baina baita ere erlijioarekin eta gainerakoekin, nahastea. Kalterako, noski, batasunzaleon kalterako. Alferrik etsaiak sortzea ez da politika zuzena.

2. Batasunaren aldekoek –hots, guk– ez dugu, nik uste, arras zuzen jokatu azkenaldi honetan, ‘politikari’ dagokionez. Gogor egin behar denean gogor egin behar da, geure buruaren etsaiak ugarituko baditugu ere. Baina nik behintzat ez nuke behar baino etsai bat gehiago kontra jarriko, beharrik ez delarik. Eta etsai eza-gunaren eskuetan ez nuke harmarik ipiniko.

Guri, geure buruari dihoakionez, bost axola zaigu agian etsaiak gehitu ala urritu. Baina euskara dabil artean eta zentzuz jokatzeko zor dugu, ahalik eta zentzuzkienik.

3. Politika, erlijio eta gainerako hauziak batasunarekikoarekin nahasteak, alde batetik eta bestetik egin den legez, ez dut uste batere onik egin dezakeenik. Ezinbestekoa eta nora-ezekoa dela nahastekatze hori, badakit, baina bereizten saiatu behar genduke nahasten baino areago. ‘Beste aldekoek’ arazo horiek batasun kontuari lotzea, ederki konprenitzen dut, hor baitute hain zuzen hizkuntza-sailean falta zaien indarra. Guk, ordea? (Mitxelena 1972, 119-120).

Mitxelenak ez du inor seinatzen, baina Aresti ez dago aparte, seguruenik. Izan ere, beste leku batean Arestiren jarraera berttua azaltzen baitu: «Zedorrek badakizu sobera eta gehiegi kontra aritzea gustatzen zitzaiola Gabrieli. Batasun arazoa ere norbaiten eta zerbaiten kontra ari bailitzen aurkeztu ohi zuen» (1975-10-29; in Zelaieta 2000, 98).

Juan San Martinek bi alditan gutxienez salatzen du politikazio gurari hori, Arestiz harago: batean *Anaitasuna* seinatuz eta bestean Lur editoriala:

Anaitasunaren deira egin diren azken bilkuretan ikusi denez, Euskal Idazleen Elkarteari sozialismo giroa eman nahi zaio, proletargoaren (horrelaxe, abstraktoki) alderako konpromisuzko literaturgintzara eraman nahirik.

Hau, EIE-ri partido politiko baten bidea ematea da eta ez-kertiar pentsatzen dugunok ere ez genduke ontzat hartu behar (Velez de Mendizabal 1987, 8).

Hurrengo batean, honela gogoratzen du giro hura:

1969an sortu nahi zen EIE, nekez eta abar nolabait mugitzen zen, 1972an, Lur Editorialaren inguruan biltzen zirenak [...] elkarte ez-kertiar edo sozialista bihurtu nahi zuten. Ni, horren kontra jarri nintzen (Zelaieta 2000, 189).

Txillardegi, bere aldetik, elkarte barruan ikusten bide dituen jokamoldeekin oso kezkatuta dabil urte horietan, batez ere 1969ko negu partean, joko desleiala ikusten duelako Lurren aldetik. Lurrek bereganatuko duela elkarte ikusten du, eta horren atzetik proiektu politiko jakin bat dagoela: felipeak. Hona zenbait pasarte esanguratsu:

Euskera osatuaren ponentziak, zergatik ez dakidala, Lur-ekoen eskuetan gelditu ziran [...] Ez dakit zer ari diran baina ari dirala ba dakit, Aresti'k esan baitit. Kontuz ibili behar dugu: Elkartearen *beren eskuetan* dago hasieratik beretik [...] Hemen problema garbi dago: *Lur'ekoek ba dakite zer ari diran, eta langile porrokatuak dira*. Gu, berriz, aingeruak gera; eta ez oso langileak askotan. Partida berek irabaztea ez da batere harritzekoa. 'Elkartean'n, eta zernahitan, *talde langile bat behar da*, ideiei buruz ongi alkartua, eta mundu huntan bizi gerala ongi jabetua [...] Ez badugu *aber-*

tzale-talde sendo bat sortzen, Elkartea beren eskuetara pasako da; berak talde bat baitira ageri danez [...]

Esate baterako: Baiona'n erabaki zan *ikastolekin batera* joan beharra. Lur'ekoek ez zuten nahi, ikastolak gorroto baitituzte. *Eta ez gera joan!!!*

Beste ohar bat. Felipistek zerbait presentatuko bide dute gure biltzarrerara. Ez dakigu zer den, eta zer nahi duten [...] Berek zer nahi duten garbi dago: euskalduntasun-tituloa irabazi. Zergatik horren kezka haundiak? Español joko batean sartu nahi gaituztelako. Ez dakit hau xuxena dan; beharbada ez. Bainan ikastolen kontrako herria, P.C.kiko hitz onak (Arestiren lanetan, esate baterako), 'español-catalán-gallego-vasco' hizkuntza-nahasketa hori, eta beste xehetasun anitz, España'ko P.C.'aren haurride dira (Brusela, 1969-11-15).

• *Elkarbizitza zaila*

Modus vivendi modukoren bat bazela elkartean, diotsa Arestik Mitxelenari. Hautsi zen arte. Bizikidetzaz gozoak, noizbait egon bazen, ez zuen asko iraun, egia esan. Zerbait badakit, idazkari bezala tartean eta bitartean neu bainengoen.

Barne giroaren berri Arestik honela azaltzen dio Mitxelenari 1970ean:

Más deplorable y lastimosa es la situación entre los que le habíamos jurado obediencia. Sabe Ud. que la Elkarte estaba polarizada en dos tendencias, cuyos ejes de rotación, pudiéramos expresarlo así, éramos Tx. y yo, o más claramente expresado Irakur-Sail y Lur, y en último extremo las dos ideologías que se atribuyen a ambas. Habíamos llegado a un 'modus vivendi' que por varias razones ha sido roto. Yo, personalmente, he roto toda relación con Tx. ya que siempre antepondré los valores puramente humanos a toda otra consideración. He sido gravemente ofendido por Tx. y naturalmente estoy en el derecho de salvaguardar mi propia estimación del modo que considere más conveniente. Aunque en último extremo, esto que aparece como personal (y que no tiene nada que ver con mi crítica en Anaitasuna) es el natural resultado de dos formas de pensar diferentes y por desgracia incompatibles (Bilbo, 1970-09-09; in Aresti 1986, 166-167).

Ez dut nik gogoan zergatik gerta zitekeen Arestik aipatzen duen eten hori, etenik izan bada. Ez ote da jatorriz elkartetik kanpokoa izango? Ez dakit.

Baldin elkarte barruan sorturiko etena bada, *Batasunaren Kutxa* eta Eibarko Zinaren ingurukoa behar du, ez dakit. Txillardegi kexu da barruan sarritan diziplina arazoak, hitza jatea, bilerako erabakiak ez errespetatzea, desleialtasuna hitz batean, zirelakoan tartean. Gutunetan agertzen dira haserre horiek, baina ez dut gogoan gero nola islatu ziren elkarteko bizitzan, berriz diot, salbu eta *Batasunaren Kutxa* eta Euskal Idazleen edo Eibarko Zinaren kasuak.

Txillardegi kexu da elkarte barruan sarritan diziplina arazoak, hitza jatea, bilerako erabakiak ez errespetatzea, desleialtasuna hitz batean, zirelakoan tartean

Jarraian aipatuko ditudan bi gutunek protagonista berak dauzkate eta haserrearen zioa ere berbera da. Nago, nagoenez, Eibarko Zinak lehertarazi egin zuela *Batasunaren Kutxa*-rekin abiatu zen eta prozesu osoan metatuz-metatuz joan zen Txillardegiren egonezina. Izan ere, bi eguneko tartearekin idatzita daude bi gutunok.

Eibarko nahaspilaren berri ematen zenidan dena dela. Aspaldidanik somatzen ari naiz ni istilu bat; eta ez dakit ez ote den gertatuko. Noski: istilu hau gertatzea gure etsaien poz-bidea eta batasunaren atzerapena izango litzake. Eta, *nola edo hala*, gerta ez dedin saiatu beharra dago.

Ez da bide ona (eta esperientziaz mintzo natzaizu!) ez-ikusitan barrena abiatzea: gero eta gogorragoak datoz!

‘Anaitasuna’ (189) ikusi dut. Eta hor ematen den ‘primezia’ ez da *guk erabaki genuena*. Arazoa ez da, ez da inoiz izan, bidezkoa den ala ez den; *talde gisa* jokatu nahi genuela, eta Mitxelenaren iritzien arabera, baizik.

Oraingoz nik ez dut uste *inundik ere* istilu hau haizetara ematea komeni denik. Ni, ordea, ez nago *inundik ere* konforme ‘hechos consumados’ delakotan barrena abiatzeko. Arestik eta Kintanak nahi dezaketena egin dezakete; ez da dudarik. Baina *beren buruz* horretara, ez ‘Elkartea’ eta ez Mitxelena aipatuz. Baionan besterik erabaki zen: berbo askotan *bi forma parean* (asteriskoak eta guzi) agertuko zirela. ‘Anaitasuna’ren koadroan ez dago horrelakorik.

Uste dut, beraz, edo proposatzen dut, Elkartearen izenean idatzi behar zaiela biei, eta 'Batasunaren Kutxan' eta denean *geure erabakiak* defenditu behar dituztela. Edo bestela, *argiro*, eta Elkartea aipatu gabe, *berenak* eta ez gureak.

Gauza larria da. Arazoa zaila da; eta ezina da, guziz ezina, Aresti-ren eta Kintana-ren iritziak, *erabakien kontra*, ontzat eman. Ez da *inundik ere komeni* [...] Elkartea eta orain arteko lana alperrik hondatzea nahi ez badugu, *ermoki hitzegin behar diegu Kintana eta Arestiri*. Ni ez nago gertu inolaz ere, haur batek bezela jokatzeko. Ez zaigu eskandalorik komeni; horregatik diot: isilpean argitu behar ditugu gauzak oraingoz.

Beste puntu bat: 'Batasunaren Kutxa'ren zuzenketa.

Gauzak horrela, uste dut nahi-ta nahi ez liburu horren galera-dak ikusi behar ditugula. Altunak eta neuk ikusi behar genituela uste dut. Hori horrela baldin bada, ikusi beharra dago. Bildur naiz azkenean okerrago izango ez den. Horiek beren iritziak aurrera eramane nahi dituzte, *beren asmoak gure* izenean, gu 'tonto útil'tzat hartuz. 'Lur'ekin ere garbi agertu zen [...]

Uste dut ere Mitxelena ikusi behar dela, eta gertatzen hasi denaren jakinaren gainean jarri. Mitxelenari eutsi behar zaio. Arrazoin osoa duzu horretan. Mitxelena da gure burua, eta kitto. Problema ez da 'deutzut', 'dauzut' ala 'dizut' onena den, *Mitxelenak zer erabaki duen baizik*. Bestela ez dugu inoiz bukaturko (Villanave, 1970-06-14).

Bi egun beranduago, beste horrenbeste:

Martxoaren 28-ko biltzarraz egin zenuen txostena irakurri dut berriz; eta 'Batasunaren Kutxa' delakoaz (zin-egin egin genuen!... zuritan) hau dio: 'zonbeit forma izartxo batekin agertuko dira urte batez'... 'Hiru giltzari-zain dira'... Erabaki hauek bete ditezela eskatzen dut, ez besterik.

Hots, 'Anaitasuna' horretan hau irakur diteke: 'Euskal Idazleen Elkartek onartua, Luis Mitxelena Sorbonako eta Salamancako katedratiko jaunaren zuzendaritzapean... Liburu horretan agertzen direnak ikasita gero euskaldun guziak bat izanen gara... *Anaitasuna*-k, *Cinsa* eta *Lur* etxeen kortesiaz, bere irakurleei eskaintzen die liburu horren primezia...'

Gero kuadroa dator; eta kuadro horretan ez da izartxorik agertzen, eta ez ezer, Kintana eta Arestiren iritziaren araberako formak baizik. Zer gertatuko litzake nik bihar 'Brankan' nere gus-toko kuadro bat argitara baneza (hitzaurre berberarekin) eta zuk gauza bera, zure gisa, Jakin'en?

Ez dago eskubiderik.

Ez da, berriz diot, forma horiek onak ez direlako; erabaki zirenak ez direlako baizik. Gure arazoa aski zaila da berez, aski etsai dugu, geure artean ustekeriatan has gaitezen (Villeneuve, 1970-06-16).

Txillardegik Mitxelena kontsulta Parisen

Datorren larunbatean Mitxelena ikusiko dut Parisen. Esan beharrik ez, eta adiskidetasunaz beste, gure batasun-bideaz mintzatuko gera. Korapilorik zailena berboarena dugula esan diot, eta aurrera jotzekotan gaudela. Oinarritzat bi bide har dezakegula: lapurterarena ala gipuzkerarena. Teoriaz egokiena, ongi dakit, lapurtera; pratikan gipuzkera. Azkue, eta Mitxelena bera ere bai uste dut, gipuzkera-osatuaren alde daude. (Eman dezagun: Mendibururena gutxi gora behera). Krutwig, Aresti eta beste, lapurteraren alde. Orain arte neuk ere gipuzkera izan dut oinarri berbo-kontuan. Erabaki egin behar. Baina errealismoarekin ere bai; alegia, *nork irakurriko du euskeraz gehienik?* (Joxe Azurmendi'k bere iritzia eman dit: gipuzkera oinarri, bere ustez) (Brusela, 1969-11-15).

Esan bezala, joan den aste-bukaeran Parisen ikusi dut [Mitxelena]. Baiona'ko erabakiei buruz mintzatu ginen, eta gainerakoaz. Demostratiboez, honek, horrek, harek, hauek, horiek, haiak saila onartzen du. Deklinazioaz, Baiona'koa. Berboaz hau esan zidan: Aresti'rekin egon zanean, 'entzun' egin ziola (derautzut, eta gainerakoak), baina ez zuela hori ontzat eman. Hain zuzen ere arrazoin askorengatik, eta batengatik batez ere (alegia, gaur lapurteraz 'dautzut' esaten dala, eta abar, eta ez 'derautzut') lapurtera klasikoa hartzea *denentzako arkaiko dan berbo bat hartzea litzakeala*. Uste du, beraz, Mitxelena'k, *gipuzkera* hartu behar dala oinarritzat (dizut, dizkizut, eta abar). Hontan, beraz, Aresti'ren kontra dago. Istilua ez dala erraza izango esan nion; eta ba dirudi komentzitu nuela, eta 27-an gure biltzarrerara etorriko dala agindu zidan. Hau dala-ta, aste hontantxe idatzi behar diot Aresti'ri. Eta nola jarriko dan ba dakit (Brusela, 1969-11-26).

Aldi berean, Juan San Martin Euskaltzaindiko idazkariari ere kontatu zion Parisko solasaldia:

Joan dan aste-bukaeran Parisen izan ninduan; eta, noski, Mitxelena'rekin mintzatu ninduan. Ba zegoan zertaz hitzeginik!

Deklinabidean Mitxelena'k ez dik problema zailik ikusten: Baiona'koa hartzea ongi iruditzen zaiok. Arantzazu'n egin zituen

oharrak kontutan hartuko dizkiagu, dana dala. Aresti'k berak ere parte hau nik egin dezadan eskatu baitit, laister izango duzute kopia bana.

Aditzari buruz, berriz, arazo zailagoa diagu. Aresti entzun zuela esan zidan; baina ez ziola behin ere 'feu rouge' [sic] dala-koa eman. Hain zuzen ere, Mitxelena'ren ustez *gipuzkera* hartu beharra zegoak, eta ez lapurtera zaharra (gaurko ipartarrek berak ez baitute esaten 'deraukute', 'nerautzun', 'daukute' eta 'nautzun' baizik). Beste arrazoin batzuk aipatu zizkidan: diglosiaren arriskua, 'dio' eta horrelako formen hedatzea Euskal Herri guzian, 'egin' bizkaierazko laguntzailearen berritasuna, eta abar. Eztabaida zaila izango dugula esan nioan; eta Baiona'ra agertuko dala agindu zian. Oso egoki izango dala uste diat (Juan San Martini, Brusela, 1969-11-28).

Kezka horiek ulertzeko, jakin behar da aurreko hiru gutun horien aurreratxoan (1969-11-03), Txillardegik Arestiren gutuna jaso duela. Nahikoa aztoratuta utziko zuen bi konturen berri jakiteak: batetik, Arestik eta Kintanak oso aurreratua zutela *Batasunaren Kutxa* liburua, Lur argitaletxeko proiektua, eta Euskal Idazleen Elkartearen izenean argitara eman nahi zutena. Bigarren puntuak are gehiago larritzen du: aditza lantzen hasiak dira, lapurtera eredu gisa hartuta, eta hala dio Arestik, Mitxelena ere iritzi berekoa omen da. Txillardegik doi kontrakoa uste zuen: Mitxelena gipuzkeraren aldekoa zela, alegia.

Pentsatzekoa da Txillardegik lehenbailehen argitu nahiko zuela aditzaren puntu hori Mitxelenarekin aurrez aurre, Bruselatik Parisera jaitsiz. Hala, Arestiren gutuna jaso eta 12 egunetara idazten dit Mitxelena ikusiko duela Parisen, eta 26ko gutunean pozik sumatzen da, Mitxelena gipuzkeraren alde dagoelako hitza baduelako.

Hona Arestiren gutuneko pasartetxo batzuk:

Guk gure lana (euskal batuan) ea bukatu diagu. Hiztegia eta ortografia bukatuta ziaudek; eta orain aditzarekin giaudek.

Hemen berehala hartu behar diagu lehenbait lehen. Nire proposamentua hau duk: Mitxelenak nafar aditza hautatu duen ezkerro, har dezagun nafar aditza, baina den bezala, batere asmake-riarik gabe [...]

Euskal aditzean honela iharduki behar diagu nire iritzian. Har ditzagun Axularren eta Leizarragaren formak [...] Beste gauza bat: hasiera batean giputzentzat eta bizkaitarrentzat nafar aditzetik oso hurrin dauden formetan, bere dialektotakoak erabiltzea zilegi utziko nikek. Esate baterako, dut, det eta dot oso hurbil zeudek, eta bakarrik dut onartuko nikek, baina deraut-etik deust eta dit oso hurrin zeudek, eta epe prudente batean zilegi utziko nituzkek. Zer deritzak honi? (1969-11-03; in Aresti 1986, 164).

Arestiren salakuntza bitxia: Mitxelena txillardegizalea omen

Ikusi dugunez, hizkuntza kontutan Txillardegik begirune handia izan dio Mitxelenari, askotan kontsultatu du, eta

Txillardegi eta Mitxelena, batasunaren eraikitze fase honetan, elkarrengandik hurbil ziren. Antza denez, hurbiltasun hori ez zuen begiko Arestik

horrek erabakiko duena aldeztu aurretik onartzeko prest agertu izan da unerik larrietan ere. Batasunaren eraikitze fase honetan, 60ko hamarkadan bereziki, elkarrengandik hurbil ziren. Gero baino gehiago, oker ez banago.

Antza denez, hurbiltasun hori ez zuen begiko Arestik. Urte batzuk beranduago, 1973an hain zuzen, Arestik Mitxelenari aur-

pegiratzen dizkion bekatu larrien artean txillardegizalea izatea da bat. Hona *perla* batzuk, estilorik arestiarrenean:

Buengizon Mitxelenari, gainera, oraingo moda berriko gaztetxoak (ai! gaztezero bihurria!) ez omen zaitza gustatzen. Egia da Malgizon Arestiarrek baino liskarrak eta ahakarrak dituela maiteago [...]

Gaur egunean zu, Mitxelena, intzentsuaren urrinetara ohitzen hasi zara, eta ez zara konturatzen zeintzuk konstruitu genuen Mitxelenaren mitoa [...] zeure maiestatikutasunari zor izandako tributu bat bailitz bezala [...]

Eta jainkotzen sentitu zaren neurrian, eztuzu izan nahi ukan aita barkatzaile, herejeen mazo baizik [...]

Zergatik gure katedratiko haltuak, bere ejida gorenetik, (O! Zeus!), galdu behar ditu bere ordu preziatuak (eta zein probetuzko izanen lirateke berbo batuaren eztabaidan!) mutil gazte errebelatuen anateman? [...]

Oteitzak gorrotatu egiten zinduen. Zuk Oteitza maitatu eta pizka bat bromatu egiten zenuen [...] Eta Krutwigen alde eztuzu lantzarik apurtu [...]

Zu Txillardegi-zalea zara. Baina Jainkoak zeruko grazia Doloresi eman zeraukan. Angustiasi ez, Angustias ipurdi-lodi, begi-ezkel eta bular-gabe egin zuen. Horregatik dakite Saizarrek eta Haranburuk nobelak egiten eta eztaki Alvarezek. Horregatik daki Arestik koplak egiten, eta ez Letek ez Azurmendik eztakite.

Eta hau aitortu behar duzu. Desafiatzen zaitut (Bilbo, 1973-01-15; in Aresti 1986, 173-174).

Erantzuna ematera desafiatu zuen Mitxelena, eta horrek eman, erdaraz eta euskaraz eta puntuz puntu erantzunez. Hona aitorpentxo bat:

Ni ez naiz deusen iturburua gure artean, beheraxeago agertuko dizudan puntu batean izan ezik. Krutwig-ek berak eskerrak eman zizkidan bakanka baizik aipatzen ez zutenean, zor zitzaiona aitortu niolako: orain, urteen buruan, oparogo aitortuko nioke zor hori. Euskal gaietan, *zeuok* egin duzue ia egin den guttia (nik, haatik, ahal nezakeelarik ere, aterik giltzatzen ez nizue-larik), baina zuen artean dago Larresoro ere: zorretan gaude honekin ere. Adiskidea dut, egia, baina oroitzen naizenez, maizago mintzatu naiz honen ideien kontra zureen kontra baino, lehen eta oraintsuago (Salamanca, 1973-11-17).

Txillardegiren gaiari urte batzuk beranduago ere heldu zion Eugenio Ibarzabalek egin zion elkarrizketa liburuan:

Entre nosotros siempre se trata de medir y comparar entre uno y otro; hay una, para mí, molestísima polémica entre Aresti y Txillardegi [...]

El primero en fecha es Txillardegi, aunque visto desde aquí Gabriel Aresti parezca más importante como creador literario [...] Se me ha achacado más de una vez, hasta por el mismo Gabriel, el ser más txillardegiano que arestiano. No sé. En política, por ejemplo, supongo que estaría más cerca de José Luis, aunque sólo sea por el prurito de Aresti en declararse a gritos no abertzale ante abertzales (Ibarzabal 1977, 187).

Liskar edo polemika hori xehetasun gehiagoz ezagutu nahi duenak, jo beza Zelaietaren *Gabriel Aresti. Biografia* (Susa, 2000) liburura.

Aldizkariak euskara batuaren ardatzean

Baionako erabakien biharamuna gogoratuz, Txillardegik zera dio (1994, 171-172):

Hegoaldeko euskal prentsak ere poz handiz hartu zuen berria. *Jakin* aldizkariaren inguruko euskaltzaleek bereziki; baina baita *Zeruko Argia*-ren ingurukoek ere...

Oroimenak ez dio lagundu iragana taxuz gogoratzeko orduan. Jakinekin bete-betean asmatu du, hori bai. Baina ez da horrela *Zeruko Argia*-ren kasua. Euskal Idazleen Elkartearen biltzarraren aginduz, elkarteko idazkari nintzen aldetik, ohartarazpen bat baino gehiago egin behar izan nizkion aldizkariari. Arrakasta gutxiz egin ere, egia osoa esan behar bada.

Batasunaren aurrean aldizkariak hartu zuten jarrera argituko dugu laburrean.

Jakin

Batasun kontuan jarrerarik irmo eta argiena Jakinek izan du hastapenetik beretik. Bere aldetik, aldizkariko idazleen artean, saioak egin zen aurretik, eta 1964rako esperientzia metatua zuen. Ikastetxe desberdinetako jendea biltzen zuen aldizkariak Arantzazun, hain zuzen ere erabili ohi zituzten gaien hiztegia eztabaidatzeko, sistematikoki bildu eta erabakiak hartzeko, besteak beste. Helburua? Kultura mailako hizkuntza finkatu eta bateratzea Jakinen barruan.

Baionako Biltzarrean Jakinek bere ordezkaria izan zuen, Joseba Intxausti. Eta 1965eko 18. zenbakitik aurrera Baionako erabakiak hitzez hitz beteko dira. Zenbaki horretan 'Baiona'ko Biltzarraren erabakiak' osorik argitara eman zituen, eta sarrera gisa aldizkariaren erabaki nagusia: aurrerantzean aldizkarian idazlanak oro arau horien arabera argitaratuko dira, idazleak jatorriz hala idatzi ala ez.

Aise uler daiteke erabaki horrek soka luzea izango zuela. Halaxe gertatu zen, gertatu zenez, baina ez Jakinen baitan,

kanpoan baizik. Aldizkariak berea jasan zuen, ez huskeria, baja ugari izan baikenuen.

Hona erabakia:

Baiona-ko Euskal Idazkaritza-k lan handi bat burutu du. Euskal literaturaren batasunerako urrats luzea. Beharrezkoa. Ondo edo gaizki emana? Ez dugu juzgatzen.

Dena dela, *Jakin*-ek erabaki hauek guztiak onartu egin ditu, eta bete egingo ditu. Beraz, gaurtik aurrera, datorren alean hasita, *Jakin*-en lege hauek obligatu egingo dute.

Jakin-en nahi duenak idatzi dezake, edozein euskalki ta estiloarekin. Baiña, Euskal Idazkaritzak esana *Jakin*-ek bete egingo du. Horregatik, *Jakin*-era etorriko diren artikulua arau horietara lotuko dira. Beraz, *Jakin*, gure aldizkarian, idazten duena obligatuta dago lege hoen betetzera.

Hemendik aurrera, nahiz idazleak erabaki hauek gorde ez, eta artikulua lege hoiek alde batera utzita igorri, *Jakin*-eko zuzendaritzak zuzendu egingo ditu (*Jakin* 1965, 20).

Handik lau urtera, Idazleen Ermuko Jardunaldietan berritzen du batasun borondatea: «*Jakin* aldizkaria oraindik lotzen da Euskaltzaindiak hartuko dituen erabakietara» (Ermuko Euskal Idazleen Jardunaldiak 1968, 73).

Jardunaldietako erabakiak ez eze, txostenak ere publikatu zituen *Jakinek*. Lanak aurkeztean, betiko jarrera agertzen du:

Jakin beti azaldu da batasunaren alde, eta, Ermua'n ere, hitzeman zuen, idazle guzien aurrean, Euskaltzaindiaren batasun-erabakizunak aurretiaz onartzen dituela.

Izan ere, batasuna beharrezkoa dugu: Bateko, euskeraren heriotzaren aurrean egiten dugun aukerapena dalako batasunaren hau. Eta besteko, baldin jakintza landu bat euskeraz nahi badugu, batasunik gabe ezin dalako lortu holakorik. Hau da batasunarekiko gure planteamentua (*Jakin* 31-32, 1968, 14).

Jakinek batasuna hedatzeko orduan izan duen garrantzia ez da oharkabean pasa, ez aldekoiei, ez aurkariei.

Txillardegiren ikuspuntua aldekoa da, noski:

Euskara Batuaren sorreran eta sustaketan erabat garrantzitsua izan zen *Jakin* aldizkariaren lana: bai teori-mailako lanetan, bai agertutako liburuetan ere (Txillardegi 1992, 18).

Joseba Intxaustik honela adierazi zion kazetariari Baionako erabakien eta Jakinen arteko lotura: «Euskara eredu bat eskaini zuen Txillardegik, eredu hura zabaldu eta indartzeko azpiegitura *Jakin*-ek» (Astiz 2014, 2014-09-30).

Beste muturreko posiziotik ere garrantzitsutzat jo izan dute Jakinen irmotasuna eta jarduna. Egia ala gezurra, Santi Onaindiak esan omen zuen euskara batuak ez zuela aurrera egingo Jakinek beste posizio bat hartu izan balu. Nemesio Etxanizen iritziak estimua ez baina garrantzia behintzat azaltzen du Santi Onaindiari *Olerti*-ren kolaborazioa eskatzen dionean (Onaindia 1974, 263):

Orain gurea da. Aiek beren *Jakin* aldizkarian eskuak jarein dituzte nai dutena esateko. Guk 'H'ren kontra gogor jokatzeko, or daukagu Olerti. Eska zaizkiezu lanak gai ortaz, eta bizi-bizi jarriko dezu inguruan jendea [...]

Guziok *Jakin*'en erronkari erantzun bear diogu, ta Euskaltzaindiaren aolku orri, ez entzun egin. Gure izkuntza ia itoan dagola, nola geituko diogu, ba, nekea ta oztopoak? Orduntxe izango gera kinka gorrian.

Ia, ba, atzartzen dituzun erdi-lotan dauden 'H'ren kontrako guziak.

'Anaitasuna'

Anaitasuna-k zailago har dezake bat-bateko erabakirik hizkuntz eredu batua aplikatzeaz. Behin eta berriz eman behar-ko ditu azalpenak.

Lehenik, Ermuko Jardunaldietan onartu egiten zaio bidea:

Anaitasunak, Bizkaiko aldizkaria danez, bizkaieraz idazten jarraituko dau, baiñan orrialde bat atarako du euskera literario batuan, Bizkaiko errialdea gertuten joateko. *Anaitasunaren* jokabidea ontzat hartzen da (*Anaitasuna* 1968a).

Bigarrenik, Arantzazuko Biltzarra baino egun batzuk lehenago:

Anaitasuna, bete betean dago batasunaren alde. Ermuko batzarreran esan genduan lez, prest gagoz, alik lasterren euskera batuari orrialde bat eskinteko.

Alandagutzibe, aldizkari onetan geienbat erabiliko dogun euskerea, orainarte lez, oestaldekoa izango da: bizkaiera deituten jakona (*Anaitasuna* 1968b).

Eta urte bete beranduago:

Anaitasuna-k behintzat, Bizkaiko aldizkaria izanarren, Bizkai aldeko batasuna egin gura dau, Euskalerriko batasunari begira, astiro astiro, euskereak iraungo badau, guztiok beteko dogun euskera batua lortu daigun. Behin emondako berbea jaterik nahi ez dogulako, eta Euskalerraren geroak arduratzen gaitualako. Horrexegaitik ipini doguz '*Anaitasuna* aldizkarirako bizkaierazko batasuna' egiteko oinarriak (*Anaitasuna* 1968c).

Zortzi aldizkari kontra, zenbat alde?

1970ean gaude, uztailean. Bi urte lehenago Euskaltzaindiak Arantzazun proposatua du batasunaren bidea. Sei urte igaro dira Baionako erabakiak onartu zirenetik.

Eta «orra erabaki nagusia», diote hainbat aldizkarik, «erria» da maisu, ikasketarik gabeko Peru Abarka. 1970eko uztailean ondoko agiria agertzen du *Zeruko Argia*-k:

'Herriak', 'Goiz-Argik', 'Zeruko Argiak', 'Agur'ek, 'Karmel'ek, 'Kili-Kilik', 'Loyola Irratiak', 'La Voz de Guipuzkoan' irrat-saioak egiten dituztenak, artzen duten erabaki nagusia:

Euskeraren batasuna egiten astera goaz danok alkarrekin.

Zertan egin batasuna eta nolako abiaduran eta abar, erriak erakutsiko digu ta jarriko neurria.

Erria aitatzean, au esan nai da: Ikasten jardun gabe euskera dakin erria.

Erri ori eskolatuz eta orren eskutik eta beraren pausoa abiatzen gera batasunera bidean.

Bide ortan eman nai litzaken pauso guztia, ezagutuko du alde zurretik erriak eta jakingo du zergatik ematen dan eta zergatik ala; eta tarte ere emango zaio, bere iritzia agertzeko.

Betor euskeraren batasuna eta bekar biotzen alkartasuna.

Orra erabaki nagusia.

Honela erantzun zion horri *Anaitasuna* hamabostekariak (1970a). Zortzi barik hamaika aldizkariren izenak jartzen ditu, batasunaren alde.

Zeruko Argia aldizkariaren 383-384 zenbakian, lehenengo orrialdean, 'Erabagi Nagusia' izenburuarekin, *Herria*, *Goiz Argi*, *Zeruko Argia*, *Agur*, *Karmel*, *Kili-Kili*, *Loyola Irratia*-k, *La Voz de Guipuzcoa*-n irrati saioak egiten dituztenek izenpeturik esaten da: «Euskeraren batasuna egiten astera goaz...». Zertan eta nolakoa «erriak erakutsiko digu». «*Erria*» esatean, hau esan nahi da: «*ikasten jardun gabe euskera dakien erria*».

Gure uste apalean, esan beharra dago, «*erriak erakutsiko digu*» hitzok zeharo kontzeptu abstrakto bat direla, airean eta hutsen gelditzen direnak. Euskeraren batasuna, guk dakigunez, hizkuntzalariek egin behar dute, eta *egiten hasiak dira aspaldi*, biologiako zientzia biologoek egiten duten bezala, gorpuzaren *errealidadea* kontuan edukirik.

Erabagi Nagusi hori euskal kazeta batzuek hartzean, guri ez daukute eritzirik eskatu, ezta hartzekotan zirenik esan ere. Goian aipatutako aldizkarietaz gainera, ba dira beste aldizkari batzuk Euskal Herrian: *Euskera* (Euskaltzaindiaren lan eta agiriak), *Egan*, *Jakin*, *Principe de Viana*, *Jaunaren Deia*, *Otoizlari*, *Gure Herria*, *Dantzari*, *Txistulari*, *Aranzazu*, *Redencion*.

Erabagi Nagusi horren aurrean, gure hizkuntzalariek zeharo harriturik gelditu dira nonbait. Antza denez, haiek ez dute ezer egin orain arte; eta aurrerantzean ere ez dadukate zer eginik, 'erria' ize-neko jaun baten eskuetan gelditu baita beren eginkizun berezia.

Bukaera gabeko lana

Txillardegik euskara batua atontzen, aztertzen, hedatzen egin duen lan itzela ez da agortzen orrialde hauetan. Nola, bada! Prozesu eraikitzailearen fasea hartu dugu, eta hori ere aztertu baino aipatu egin dugu hemen.

Hasteko, bi hamarkadetako saio guztiak ere ez ditut ikusi. Esate baterako, hor daude 1966-1967an *Branka* aldizkarian argitara emandako lau lan: 'Hizkuntza eta pentsakera' (*Branka* 1), 'Hizkuntza eta herri-kidetasuna' (*Branka* 2), 'Hizkuntza eta erresuma' (*Branka* 5), 'Hizkuntza gizonaren zerbitzuko' (beste hiruekin batera serie bat osatuz 1966an idatzi zuen arren, ez zen ez *Branka*-n ez beste inon argitaratu; geroztik, bi bilduma-liburutan agertu da: Txillardegi 1978 eta 2004). 1967an beste bat: 'Suomi'z zenbait jakingarri' (*Branka* 3-4). Hurrengo bi hamarkadetan, hizkuntzaren gaineko gaiak

erruz jorratu eta sakondu ditu hainbat aldizkari eta hiztegitan, UZEIren *Hizkuntzalaritza* hiztegian (1982, bi liburuki). Eta batez ere liburuetan: hamaika dira (hamar gehi bat) 1984 bitartean autoreak pertsonalki *Euskararen aldeko borrokan* libururako egin zuen hautapenean aipatzen dituen liburuak.

Gehiago, askoz gehiago dago, egunkari eta agerkarietan barreiatua, ezagutu ere egingen ez duguna. Zorionez, hori guzti hori, hots, Txillardegik idatzi eta argitara emandako guzti-guztia, kazetetako lankidetzak barne, Jakinek bildu, sistematizatu eta digitalizatu

egingo du, jendearen zerbitzura jartzeko asmoz. Pozik legoke Txillardegi, bere obsesioetako bat haxe baitzen: mezua, eraginkorra izan dadin, hartzailearengana helarazi behar dela. Laster Txillardegi guztion esku egongo da. 🍷

Zorionez, Txillardegik idatzi eta argitara emandako guzti-guztia, kazetetako lankidetzak barne, Jakinek bildu, sistematizatu eta digitalizatu egingo du, jendearen zerbitzura jartzeko asmoz

Bibliografia

- Agirre, Joxean (1996): *Hitza hitz. Txillardegirekin solasean*, Elkar.
- Anaitasuna (1968a): 'Ermuko Euskal Idazleen Jardunaldietako Erabakiak', *Anaitasuna* 164, 1968-07-15, 4.
- (1968b): 'Batasuna', *Anaitasuna* 168, 1968-09-15, 1.
- (1968c): 'Euskaltzaindiaren agiria dala ta', *Anaitasuna* 175, 1968-10-30, 7.
- (1970a): "Erabaki nagusia"-ri erantzuki', *Anaitasuna* 191, 1970-07-15, 7.
- (1970b): "Batasunaren Kutxa", *Anaitasuna* 193, 1970-08-15, 9.
- Aresti, Gabriel (1963): 'Euskal literatura batuaren oinarriak: Hiztegia, Berbotegia eta Zentzua', in Gabriel Aresti 1986, 31-41.
- Aresti, Gabriel (1986): *Gabriel Arestiren literatur lanak. 10. Artikuluak. Hitzaldiak. Gutunak*, Susa.
- Aresti, Gabriel; Kintana, Xabier (1970): *Batasunaren Kutxa*, Lur.
- Aspaldiko (1954): 'Euskeraren batasuna', *Euzko-Gogoa* 9-10, 154-155.
- Astiz, Iñigo (2014): 'Euskara batuak 50 urte', *Berria*, 2014-09-30/10-04.
- Aurrekoetxea, Gotzon (2004): 'Txillardegi eta Euskara Batuaren kondairaz', 2004-10-05 (<http://txillardegi.gipuzkoakultura.net/gotzонаurrekoetxea.pdf>).
- Azkue, Resurreccion Maria (1930): 'Documento interesante, manuscrito de P. Broussain', *Euskera* XI/2-3, 229-238.
- Azurmendi, Joxe (1963-1964): 'Jakín: euskal kulturaren bideak lantzen', *Euskera* VIII-IX, 336-371.
- Bastarrika, Iñaki (1957): "'Txillardegi' Jaunari", *Jakín* 5, 99-102.
- Davant, Jean Louis (2005): 'Baionako Biltzarra (1964)', in Pilartxo Etxeberria, Henrike Knörr (arg.): *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*, Iker 17, Euskaltzaindia, 207-216.
- (2012): 'Txillardegi, poliaitzindaria', *Berria*, 2012-03-22.
- Ermuko Euskal Idazleen Jardunaldiak (1968): 'Ermua'ko Euskal Idazleen Jardunaldien erabakiak', *Jakín* 31-32, 73-74.
- Euskaltzaindia (1959): 'Euskaltzaindiaren agiria euskal itzei buruz', *Euskera* IV, 1959, 214-215.
- (1968): 'Literatura euskeraren batasunari buruz Euskaltzaindiaren agiria', *Jakín* 33, 53-54.
- Gerediaga Alkartea (1968): 'Deia', *Jakín* 31-32, 15-16.
- Ibarzabal, Eugenio (1977): *Koldo Mitxelena*, Erein.
- Ikastoletako Irakasleak (1971): 'Ikastolak eta euskera batua. Loiolako Agiria', *Anaitasuna* 203, 1971-01-15, 1.
- Intxausti, Joseba (1959): 'Illobira bultzaka', *Jakín* 9, 83-88.
- Jakín (1965): 'Baiona'ko Biltzarraren erabakiak', *Jakín* 18, 20-28.
- Kintana, Xabier (1970): 'Aditz batua dela ta', *Anaitasuna* 200, 1970-11-30, 8.

- (1971): 'Aditzaren batasunaz', *Anaitasuna* 218, 1971-09-15, 12.
- (1972a): 'Aditzaren batasunaz gauzak argiro (1)', *Anaitasuna* 226, 1972-01-15, 16.
- (1972b): 'Aditzaren batasunaz gauzak argiro (2)', *Anaitasuna* 227, 1972-01-30, 9.
- (1999): *Federiko Krutwig Sagredo (1921-1998)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza.
- Krutwig, Federiko (1962): 'Euskararen ethorkizuna', *Egan* 1-3 1962, 19-33.
- L.A. (1949): 'Euskeraren gaitz eta eritasunak', *Gernika*, 1949-12, 26-27.
- Lizardi, Xabier [Jose Mari Agirre] (1930): 'Euskera aundiki-soñekoz', *El Día*, 1930-09-25.
- Menéndez Pidal, Ramón (1921): 'Introducción al estudio de la Lingüística Vasca', in Eusko Ikaskuntza: *Cursos de metodología y alta cultura. Curso de Lingüística*, Eusko Ikaskuntza, 7-33.
- Mitxelena, Koldo (1960): 'Asaba zaarren baratza', *Egan* 3-6 1960, 121-134.
- (1968a): 'Ortografia', *Euskera* XIII, 203-219.
- (1968b): 'Elkar-hizketak. Mitxelena-rena', *Euskera* XIII, 237-248.
- (1972): 'Aditz batuaz (Baionako txostena)', in Patxi Altuna (arg.): *Mitxelena idazlan hautatuak*, Etor, 117-125.
- Mitxelena, Salvatore (1949): *Arantzazu. Euskal-sinismenaren poema*, EFA.
- Mokoroa, Justo (1935): *Genio y Lengua*. Egilea editore.
- Onaindia, Santi (1974): *Eskutitzak Euskal Literaturari buruz*, Egilea editore.
- Orixe [Nikolas Ormaetxea] (1950): *Euskaldunak*, Itxaropena.
- (1959): 'Orixe Jaunaren eskutitza. 'Mea culpa' eta 'Quos ego!'. Anize-txe iaunari', *Jakin* 9, 89-93.
- Petxarroman, Iñaki (2011): 'Jose Luis Alvarez Enparantza, Txillardegí. «Estatu batekin, agian, euskara ez da salbatuko; gabe, ziur ezetz», *Berria*, 2011-02-12.
- Txillardegí [Jose Luis Alvarez Enparantza] (1956a): 'Ez bat eta ez beste', *Egan* 3-4 1956, 44-49.
- (1956b): 'Karta idigía', *Euskera* I, 245-250.
- (1957): *Leturia'ren egunkari ezkutua*, Euskal Idaz-lanak.
- (1958): 'Iñaki Bastarrika'ko Jaunari eskutitza', *Jakin* 6, 85-93.
- (1959): 'Batasunaren bidea', *Euskera* IV, 150-170.
- (1966a): 'Hizkuntza eta pentsakera', *Branka* 1, 1966-04, 35-57.
- (1966b): 'Hizkuntza eta herri-kidetasuna', *Branka* 2, 1966-09, 2-19.
- (1966c): 'Hizkuntza eta erresuma', *Branka* 5, 1967-07, 23-35.
- (1966d): 'Hizkuntza gizonaren zerbitzuko', in Txillardegí 1978, 467-477; Txillardegí 2004, 119-128.
- (1967): 'Suomi'z zenbait jakingarri', *Branka* 3-4, 1967-01, 31-52.
- (1968a): 'Batasunari batzuk agurka eta beste batzuk aurka. Txillardegí', *Euskera* XIII, 222.

Batasunaren bidea. Txillardegiren eragintza praktikoa

- (1968b): ‘Gerediaga-Elkarteak eratutako biltzar-kideei’, *Jakin* 31-32, 66-70.
- (1978): *Euskal Herritik erdal herrietara*, Egilea editore.
- (1992): ‘Euskara batuaren hastapenak’, *Ele* 11-12, 15-21.
- (1994): *Euskal Herria helburu*, Txalaparta.
- (2004): *Euskararen aldeko borrokan. Euskalgintza eta euskalaritzako idazlan hautatuak, 1956-1983*, Elkar.
- Velez de Mendizabal, Josemari (1987): *Idazleen Elkarateak. Heuren bete-beharra oraingo gizartean*, Euskalerrriaren Adiskideen Elkartean irakurritako hitzaldia, 1987-06-12.
- Villasante, Luis (1949-1951): ‘En torno al problema del vascuence’, *Canabria Franciscana* 8, 40-54.
- (1952): ‘Literatur-euskara laphurtarr klassikoaren gain eratu’, *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País VIII*, 91-119, 259-298.
- (1956a): ‘Ongietorri-itzak’, *Euskera I*, 165-169.
- (1956b): ‘Gure eginbearrak’, *Euskera I*, 257-268.
- (1994): ‘Euskara batuaren filosofiaz’, *Euskera* 39/3, 647-673.
- (1997): ‘Krutwig jauna edo kultura-hitzenganako minberatasuna’, in Askoren artean: *Federiko Krutwig-i omenaldia / Homenaje a Federico Krutwig / Hommage à Federico Krutwig*, Euskaltzaindia, 361-381.
- Zavala, Antonio (1956): ‘Bertso berri bila Euskalerrria zear’, *Euskera I*, 233-245.
- Zelaieta, Angel (2000): *Gabriel Aresti. Biografia*, Susa.
- Zeruko Argia (1970): ‘Erabaki nagusia’, *Zeruko Argia* 383-384, 1970-07-05/12, 1.
- Zuazo, Koldo (1988): *Euskararen batasuna*, Iker 5, Euskaltzaindia.